گۆڤاری قەڵای زانست

گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەرپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق

بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦

ژمارەی تۆماری نێودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

چوارچێوەی یاسایی پیادەکردنی ریفراندۆمی نیشتمانی لە باشووری کوردستاندا

توێژینەوەیەکی یاساییە

د. عوسمان علی وەیسی- زانکۆی لوبنانی فەرەنسی - هەولێر

زانیاری توێژینەوەکە

وەرگرتن: ٢٠١٦/١١/١

پەسەندکردن: ٢٠١٦/١٢/٦

بڵاوکردنەوە: ٢٠١٦/١٢/١٥

DOI:
10.25212/lfu.qzj.1.2.01

وشە سەرەکییەکان:

Referendum Iraqi political constitution

پوختە

پرسی ریفراندۆم، رەهەندی نیشتمانی و قانونی و سیاسی و جڤاکی و مێژوویی و ئابوری هەیە، لە ئێستادا بۆ کوردستان ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی بۆ هەستیارترین شێواز و مانای گشتپرسی تاوتوێ دەکرێت و جەختی لێدەکرێت کە ئەویش باسی چارەنووس[١] و ئایندەی گەلی کوردستانە، لەم پرسەشدا شەقامی کوردستانی کە لەبنەڕەتدا شەقامێکی نیشتمانی و نەتەوییە، وە زۆربەی لایەنە سیاسیەکانی باشوری کوردستان، خوازیاری ئەنجامدانی ئەم ئەرکە مێژوییەو پیادەکردنی ئەم مافە دیموکراسیە دەکەن .

خواستی هەر نەتەوەیەک و خەباتی سیاسی و یاسایی و دیبلۆماسی هەر بزاڤێکی نیشتمانی، بۆ هێنانەدی مافی چارەنووس بە چەندین قۆناغدا دەگوزەرێت، هەر وەك خەباتی چەکداری و شۆڕشگێری، خەباتی سیاسی، لە پێناو هێنانەدی ئاشتی و ئازادی، پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی، ئامرازێکی گرنگی هاوچەرخە بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجە.

بەپشتیوانی هێزی پێشمەرگە زۆربەی ناوچە کوردستانیەکان رزگارکراوە کاتی ئەوەهاتووە هەنگاوبنیین بو ریفراندۆمی نیشتمانی باشووری کوردستان، بەمەبەستی گوزارشتکردنی هاونیشتمانیانی کوردستان بە هەموو پێکهاتەکانەوە لە خواستی دیاریکردنی مافی چارەنووس بۆ راگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆ، چونکە بەهوی ئەوناسەقامگیریەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەئارادایە و سەرقاڵبوونی وڵاتانی دەورووبەر بەکێشە ناوخۆیەکانی خۆیان .

١ - مافی بڕیاردانی چارەنووس، لە لۆژیکی رێکەوتنی ویستڤالیا لە ساڵی ١٦٤٨ دا هەیە و، لەسەرەتای شورشی فرنسا لەسالی ١٨٧٩باسیکراوە دواتریش لەلایەن سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا(ودرو ویلسن) پاش جەنگی جیهانی یەکەم جەختی لەسەرکراوەتەوە، هەروەها لە شۆڕەشی بەلشەفی روسیا لە ساڵی ١٩١٧ جەختی لێکراوەتەوە، بە تایبەت بۆچوونی فلادیمیر لینین لە پێش سەرکەوتنی شۆڕەش لە شوباتی ١٩١٤ کتێبی (مافی نەتەوەکانی لە بڕیاردانی چارەنووس) دا نووسی، بەڵام پاش جەنگی جیهانی دووەم لەلایەن نەتەوەیەکگرتوەکان وەک پرەنسیپ و بنچینەیەکی یاسایی نێو دەوڵەتی گشتی چەسپا . بۆ زیانیاری زیاتر بڕوانە: د. عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، الإعلان عن الدولة، دار الكتب القانونية، مصر، ط١، ٢٠٠٩، ص٤١٦ - ٤١٨ ، و د. محمد عمر مولود، الفدرالية وامكانية تطبيقها في العراق، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، ط١، أربيل، ٢٠٠، ص٢٠٠٤ - ٢١٧ ، و عبدالرحمن سليمان الزيباري، الوضع القانوني لإقليم كوردستان العراق في ظل قواعد القانون الدولي العام، ط١، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠٢، ص٣٣٠ –٣٣٣.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەرپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

باشووری کوردستان کە بە قۆناغێکی راگوزەری مێژوویی سیاسی خۆیدا تێدەپەڕێت، باسکردن لە پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی و شەن و کەوکردنی وەک یەکێ لە ئەرکەنیشتمانی و دیموکراسیەکانە، لەم چوارچێوەیەدا، بە لەبەرچاوگرتنی ئەزموونی گەلان چوارچێوەی یاسایی پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی لەم توێژینەوەیەدا دەخەینە روو.

گرنگی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە بایەخ دەدات بە پرسی ریفراندۆم و روونکردنەوەی یاسایی ئەم بابەتەو، ماناو دەلالەتە یاساییەکانی لە باشوری کوردستاندا.
واتە تەنها دیراسەیەکی ئەبستراکت نییە لە چوارچێوەی تیۆریدا، بەڵکو توێژینەوەیەکی ئەکادیمییە لە باسێکی تیۆری – پراکتیکیدا، بۆ خستنەرووی پیادەکردن و ئەنجامدانی راپرسی بە شێوەیەکی یاسایی لە باشووری کوردستاندا، بە بەراورگرتن و سوود وەرگرتن لە هەندێ ئەزموونی گەلان.
لەم توێژینەوەیەدا، باسی مێژووی پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی و ئامانج و مەبەست و پاساوە یاساییەکانی و مۆدێلەکانی لە بەرچاو گیراوە، چوارچێوەی رەوایی یاسایی لە دەستوور و یاسای نێودەوڵەتی گیراوەتە بەر.

چوارچێوەی توێژینەوە

ریفراندۆم وەک پرسێکی دیموکراسی و پیادەکراو بۆ دەرچوونی گەلان لە کۆلۆنیالیزمەوە بۆ سەربەخۆیی گەلان لە دەوڵەتی فیدراڵی و لە دەوڵەتی سادە پیادە کراوەو، بە گویرەی پێویستی توێژینەوەکە لەم باسەدا دەخرێنەروو، ئەم بابەتانە بە چەمکی یاسایی و نموونەی زیندوی جیهان لە سەر پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی بە سەر باشووری کوردستان پیادە دەکرێن.

هۆیەکانی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە

خەباتی رزگاری نیشتمانی گەلی کوردستان بۆ هێنانەدی مافە سروشتی و دیموکراسیەکانی زیاتر لە سەدەیەکە بەردەوامە، لەم رووەوە خەڵکی کوردستان، رێگا یاساییەکانی خەباتی تاقیکردۆتەوە، لە دەرفەتی رەخساوی ئێستای رۆژهەڵاتی ناوین و، ئەو باس و خواسەی لە ناوەندەکانی توێژینەوەی جیهانی و لە سەر ئاستی کوردستانیش هەیە، پرسی دەوڵەتی کۆماری باشووری کوردستان بۆتە بابەتێکی رۆژەڤ.
لەم چوارچێوەیەدا، ریفراندۆمی نیشتمانی بۆ وەرگرتنی رای ئازادی خەڵکی کوردستان خاڵێکی وەرچەرخانی گرنگەو، ئەم باسە لەم نیگایەوە، لە چوارچیوەی یاسای دەستووری و لایەنە یاساییە پەیوەندداره نیودەوڵەتیەکەدا ئەوە روون دەکاتەوە، کە ریفراندۆم خزمەت بە ئامانجە نیشتمانی و نەتەوەییەکانی خەڵکی کوردستان دەکات.

گریمانەی توێژینەوە

گریمانەی توێژینەوە جەخت لە نموزەجێکی تایبەت لە ریفراندۆم دەکات، ئەویش بریتییە لەوەی کە ریفراندۆمی نیشتمانی ئامرازێکە بۆبەرجەستەکردنی مافی چارەنووس، بەو پێیەی باشوری کوردستان شەرعیەتی یاسایی هەیە و، دەکرێ راستەوخۆ پیادەبکرێت و ، سەرجەم ناوچە جوگرافی و

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

مێژووییەکانی کوردستان – عێراق بگرێتەوە، یان گرفتی پیادەکردنی هەیە و، پاڵپشتی یاسایی نییە بە شێوەیەکی رەها و یاسای نێودەوڵەتی و دەستووری عێراق رێگەری یاسایی دەبن بۆ ئەنجامدانی.

مەنهەجیەتی توێژینەوە

لەم توێژینەوەیەدا، مەنهەجیەتی شیکاری – بەراوردکاری مێژویی پیادەکراوە ، کە لە رەهەندی یاساییەوە ، چۆنیەتی پیادەکردنی بە سەر باشووری کوردستاندا روون دەکاتەوە.

پلانی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە دابەش بووە بەسەر سێ تەوەردا، لە یەکەمیاندا باسی دیموکراسیەت و ریفراندۆم دەکەین، لە دووەمیان پرسی ریفراندۆم لە باشووری کوردستاندا شەن و کەو دەکرێت، لە سێیەمیان باسی چوارچێوەی دەستووری و حەقداری ئەم پرسە دەکرێت.

چوارچێوەی توێژینەوە

ریفراندۆم وەک پرسێکی دیموکراسی و پیادەکراو بۆ دەرچوونی گەلان لە کۆلۆنیالیزمەوە بۆ سەربەخۆیی گەلان لە دەوڵەتی فیدراڵی و لە دەوڵەتی سادە پیادە کراوەو، بە گویرەی پێویستی توێژینەوەکە لەم باسەدا دەخرێنەروو، ئەم بابەتانە بە چەمکی یاسایی و نموونەی زیندوی جیهان لە سەر پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی بە سەر باشووری کوردستان پیادە دەکرێن.

هۆیەکانی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە

خەباتی رزگاری نیشتمانی گەلی کوردستان بۆ هێنانەدی مافە سروشتی و دیموکراسیەکانی زیاتر لە سەدەیەکە بەردەوامە، لەم رووەوە خەڵکی کوردستان، رێگا یاساییەکانی خەباتی تاقیکردۆتەوە، لە دەرفەتی رەخساوی ئێستای رۆژهەلاتی ناوین و، ئەو باس و خواسەی لە ناوەندەکانی توێژینەوەی جیهانی و لە سەر ئاستی کوردستانیش هەیە، پرسی دەوڵەتی کۆماری باشووری کوردستان بۆتە بابەتێکی رۆژەڤ.
لەم چوارچێوەیەدا، ریفراندۆمی نیشتمانی بۆ وەرگرتنی رای ئازادی خەڵکی کوردستان خاڵێکی وەرچەرخانی گرنگەو، ئەم باسە لەم نیگایەوە، لە چوارچیوەی یاسای دەستووری و لایەنە یاساییە پەیوەندداره نیودەوڵەتیەکەدا ئەوە روون دەکاتەوە، کە ریفراندۆم خزمەت بە ئامانجە نیشتمانی و نەتەوەییەکانی خەڵکی کوردستان دەکات.

گریمانەی توێژینەوە

گریمانەی توێژینەوە جەخت لە نموزەجێکی تایبەت لە ریفراندۆم دەکات، ئەویش بریتییە لەوەی کە ریفراندۆمی نیشتمانی ئامرازێکە بۆبەرجەستەکردنی مافی چارەنووس، بەو پێیەی باشوری کوردستان شەرعیەتی یاسایی هەیە و، دەکرێ راستەوخۆ پیادەبکرێت و ، سەرجەم ناوچە جوگرافی و مێژووییەکانی کوردستان – عێراق بگرێتەوە، یان گرفتی پیادەکردنی هەیە و، پاڵپشتی یاسایی نییە بە شێوەیەکی رەها و یاسای نێودەوڵەتی و دەستووری عێراق رێگەری یاسایی دەبن بۆ ئەنجامدانی.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

مەنهەجیەتی توێژینەوە
لەم توێژینەوەیەدا، مەنهەجیەتی شیکاری – بەراوردکاری مێژوویی پیادەکراوە ، کە لە رەهەندی یاساییەوە ، چۆنیەتی پیادەکردنی بە سەر باشووری کوردستاندا روون دەکاتەوە.

پلانی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە دابەش بووە بەسەر سێ تەوەردا، لە یەکەمیاندا باسی دیموکراسیەت و ریفراندۆم دەکەین، لە دووەمیان پرسی ریفراندۆم لە باشووری کوردستاندا شەن و کەو دەکرێت، لە سێیەمیان باسی چوارچێوەی دەستووری و حەقداری ئەم پرسە دەکرێت.

١. مێژووی سەرهەڵدانی ریفراندۆم
مەسەلەی دیموکراسیەت تەنها بابەتێکی تیۆری یان فیکری نییە، بەڵکو لە واقیعدا رەنگدانەوەی ململانێیەکی توندە لە ئاستە جیاوازەکانی نێوان هێزە نێودەوڵەتیەکان و نێوان دەوڵەتان و نێوان تاکەکان و نێوان گەل و حکومەتەکان .
تایبەت بەم بابەتە، رۆحی میللەتێک چۆن نما دەکات، ئەو گیانە مەزنە دەستەجەمعییەی کە هەر نەتەوەیەک هەیەتی چۆن بەرجەستە دەبێت و، بە چ شێوەیەک گوزارشت لە خۆی دەکات، نەتەوەیەکی سیاسی چۆن شوناسی نەتەوەیی بەرز رادەگرێت و شکۆمەندی چۆن دەپارێزێت و، لە چوارچیوەیەکی دیموکراسیدا چۆن خزمەت بەخۆی و مرۆڤایەتی دەکات[١].
لە دیدی راگەیاندنی سەربەخۆیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ، لە راگەیاندنی سەربەخۆییدا هاتووە، کە رەنگدانەوەی بیروبۆچوونەکانی جۆن لۆک و تۆماس جیفرسون بوو، دەڵێ: ئێمە وا گوزارشت دەکەین کە ئەم راستییانەی خوارەوە بەڵگەنەویستن : هەموومان بە ئازادی لە دایک دەبین و جیاوازیمان نییە، خوداوەند هەندێ مافی پێبەخشیوین کە ناکرێ مامەڵەیان پێوە بکرێت، لە وانەش ژیان و ئازادی و گەڕان بە دوای بەختەوەریدا، وە دەبێ حکومەتێک هەبێت ئەم مافانە بپارێزێت و رەوایی لە رەزامەندی هاونیشتمانیان وەربگرێت، هەروەها مافی خەڵکە کە سیستەمی حوکم بگۆڕێت یان ئیلغای بکات کاتێ بۆی روون دەبێتەوە کە ئەم سیستەمە زیان بە ئامانجەکانی دەگەیێنێت، هەروەها مافی خەڵکە حکومەتێکی نوێ دابنێت کە وەفاداربێت بۆ پێداویستییەکانی ئەم پرەنسیپانە و، دەسەڵاتەکانی بە شێوەیەک رێک بخات کە گونجاوە بۆ گەرنتیکردنی ئاسایش و بەختەوەریی ... هتد[٢].
لە لایەکی تر، ماناى راگەیاندنی سەربەخۆیی ئەمریکا ، شتێک نەبوو جگە لە گوزارشت کردن لە (ئازادی دەربڕینی رای گشتی) لە سەر مەسەلەیەک، ؛ لە رێگەی رستەی یەکەمەوە رەوایەتی پێدەدات کە دەڵێ (کاتێک، لە میانەی رووداوەکانی مرۆڤەوە، گەلێک وا دەبینێ کە ناچارە پەیوەندی سیاسی لە گەڵ گەلێکی تردا بپچڕێنێت .....) . بەم شێوەیە، دوای ١٣ ساڵ لە باس و خواس و نارەزایی ، رایەکی گشتی فراوان دروست بوو کە ئامادەی جیابوونەوە بوو، جیابوونەوەی قبوڵ کرد[٣].
هەروەها لە پرسی یەکسانی نێوان مرۆڤەکاندا، لە چارتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا سێ لایەنی سەرەکی پۆلێنکراوە، ئەویش یەکسانی نێوان گەلان و یەکسانی نێوان دەوڵەتان و یەکسانی نێوان هاوڵاتیانە.

---

١ - أندرية سيغفريد، روح الشعب، ترجمة، عاطف المولى، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ط١، بيروت، ٢٠١٥، ص١٣.
٢- راگەیاندنی سەربەخۆیی ئەمریکی ٤ – ٧ - ١٧٧٦.
٣ - فرانسوا شاتليه و أوليبه دوماهيل وأيفلين بيزيه، معجم المؤلفات السياسية، ترجمة: د. محمد عرب صاصيلا، المؤسسة العربية للدراسات والنشر والتوزيع، ط٢، بيروت، ٢٠١٤، ص ٣٨١.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

لە یەکسانی نیوان گەلاندا، جەخت دەکات کە گەل خاوەنی دەسەڵاتە و خاوەن دەسەڵاتی رەهایە لە بڕیاردانی چارەنووس و لەم بارەدا گەلان بە تەواوی یەکسانن، لە ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە : گەشەپێدانی پەیوەندی دۆستانە لە گەڵ نەتەوەکان لە سەر بنەمای رێزگرتن لەو پرینسیپەی کە یەکسانی لە نێوان مافەکانی گەلاندا بەرجەستە دەکات و هەریەکەیان مافی چارەنووسیان دەبێت، هەروەها گرتنە بەری رێوشوێنی تر کە گونجاوە بۆ راگرتنی ئاشتەوایی گشتی١.
کەواتە دیموکراسیەت و، یاسای سروشتی و مافەکانی مرۆڤ و، بەڵگە نامەی کۆمەڵی نێودەوڵەتییە کە دەرفەت دەدات هاونیشتمانیان مافی چارەنووسی خۆیان دیاری بکەن، باشترین سیستەمێکە کە بەرگری لە مافی سروشتی و ئازادی خەڵک و رێگرتن لە خراپ بەکارهێنانی دەکات.

١-١ بنەچەی رەوایی ئەنجامدانی ریفراندۆم

ریفراندۆم ئامرازی رەوای پەنابردنی گەل و نەتەوەکانە بۆ گوزارشتکردن لە خواستی ئازاد و سەربەخۆ سەبارەت بە پرسێکی گشتی و بایەخدار، لەوانەش ئەو ریفراندۆمەی کە پەیوەندی بە مافی چارەنووسەوە هەیە، چونکە بە شێکە لە پرۆژە و پرۆسەی دیموکراسیەت کە بۆ پرۆسەی سیاسی و دەستنیشانکردنی سیستەمی حوکمڕانی و کاروبارە سەرەکیەکانی فەرمانڕەوایی و پرسە گرنگ و بایەخدارە پیشهاتەکان پەنای بۆ دەبرێت، کە خواستی بە کۆمەڵی ئازاد ئەنجامی دەدات و، ئەم کارەش لە گەشە و فراوانبووندایە هەر لە سەدەی ناوەڕاستەوە تا بە ئەمڕۆ دەگات، ئەمە وێرای رەگئاژۆیی لە مێژوودا[٢]، بەم شێوەیە، ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی پرۆژەیەکی دیموکراسییە بۆ گوزارشتکردن لە ئازادی بۆ هێنانەدی مافی چارەنووس و، گەلان بۆ هێنانەدی ئەم مافە بە شێوازی دیموکراسی پەنای بۆ دەبەن.
بەم شێوەیە، سەرکەوتووترین ئامراز بۆ پیادەکردنی مافی چارەنووس ریفراندۆمە کە دەرفەت دەداتە هاونیشتمانیان تا سەبارەت بە ئایندەی سیاسی و وڵاتیان ریفراندۆم بکەن، ئەمەش ئامرازی هەرەباش و راستەوخۆیە بۆ پیادەکردنی مافی چارەنووس و. هەریەکە لە کۆمەڵەی گەلان و نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاریانداوە ریفرااندۆم لە زۆر دەوڵەت ئەنجامبدرێت تا دەرفەت بدرێتە گەلان بۆ هێنانەدی مافی چارەنووس[٣]. هەر بۆیە دیموکراسیەت بنەچەی رەواییدانە بەم پرسە و، بۆ ناساندنی زیاتر پەیوەندی ریفراندۆم بە جۆرەکانی دیموکراسی دەخەینە روو.

١-١-١ ریفرندۆم و دیموکراسیەت و مافی چارەنووس

دیموکراسیەت شێوازی جۆراوجۆری هەیە، تایبەت بە باسەکەمان، ئەم شێوازانە دەخەینە روو:

١-١-١-١ دیموکراسیەتی راستەوخۆ

دەسەڵات لەدەستی گەلدایە (گەل حاکم و مەحکومە) ، گەل لە شوێنێک کۆدەبێتەوە بۆ دەرکردنی یاسا و بڕیارە گرنگەکان.

١-١-١-٢ دیموکراسیەتی ناراستەوخۆ

گەل نوینەرایەتی خۆی هەڵدەبژێری (پەرلەمان) و، لەرێگەی ئەوانەوە سەروەری پیادە دەکات و، هەروەها لە تەنیشت پەرلەمان، لە سیستەمە کۆماریەکان سەرۆکی باڵای نیشتمان هەڵدەبژێرێت[٤].

---

١ - برگەی ٢ لە ماددەی یەکەم لە چارتی نەتەوە یەکگرتووەکان.
٢- ابراهيم علي كرو الهاجاني، مبدأ حق تقرير مصير الشعوب والإستفتاء عليه، كوردستان العراق نموذجاً، رسالة ماجستير، قدم الى كلية العلوم السياسية، جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٦، ص٩٧.
٣ - د. صلاح الدين الدباغ، من حق تقرير المصير والعودة الى الوطن الى الحق في الكفاح المسلح والتحرير، مجلة شؤون فلسطينية، العدد ٤١ و ٤٢و بيروت، ١٩٧٥، ص١٤٥و نقلاً عن المصدر السابق، ص ص ٩٨ – ٩٩.
٤- د. عثمان خليل عثمان، المبادىء الدستورية العامة، مكتبة عبدالله وهبة، ١٩٤٣، ص ٢٠٢.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

١-١-١-٣ دیموکراسیەتی نیمچە ڕاستەخۆ

ئەم سیستەمە لە تێکەڵکردنی هەردووکیان (دیموکراسیەتی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ) لە دایك دەبێت، پەرلەمانێکی هەڵبژێرراو هەیە لە گەڵ گەڕانەوە بۆ گەل کە خۆی خاوەنی سەروەری و سەرچاوەی دەسەڵاتەکانە، لەم دیموکراسیەتەدا گەل ڕاستەوخۆ لە بڕیاردان لە دیاریکردنی کاروباری گشتی گرنگ بەشداری دەکات[١] .

ڕواڵەتەکانی دیموکراسیەتی نیمچە ڕاستەوخۆ بریتین لە سەرەکیەکان (ریفراندۆمی گەلی و نیشتمانی و ناڕەزایی گەلی و پێشنیازی گەلی) و ناسەرەکیەکان (لادانی پەرلەمانتار و هەڵوەشانەوەی پەرلەمان و لادانی سەرۆک کۆمار) ، بەو پێیەی ئامرازێکی گرنگی سروشتییە بۆ ناسینی رای گەلێکی خاوەن سەروەری لە یەکێ لەو کارە گرنگانەی کە دەیەوێت ئانجامی بدات، بە تایبەت دوای ئەوەی تەکنۆلۆجیا ئامرازی بەکارهێنانی ئاسان کردووە[٢].

١-٢ شێوازەکانی "سەرهەڵدان و ئەنجامدان"ی ریفراندۆم

هەندێ هۆکاری سیاسی و کۆمەڵایەتی لە بنەڕەتدا بوونە هۆی لە دایک بوونی سیستەمی دیموکراسی ناڕاستەوخۆ، چونکە دیموکراسیەتی ڕاستەوخۆ کە لە بنەڕەتدا حوکمی گەلە لە ڕێگەی گەلەوە، لە کۆنسێپتە رەهایەکەیدا تەنها تیۆرێکە کە پراکتیزەکردنی مەحاڵە. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە دانایان پرۆسەیەک دابێنن تا گەل بتوانێ خۆی یاسا دابنێت یان بە بێ ناوەندگیری بەشداری تێدا بکات، لەم چوارچێوەیەدا شێوازی ریفراندۆم داهێنرا.

کۆنترین شێوازی ریفراندۆم بۆ مێژووی ڕۆمای کۆن دەگەڕێتەوە، لە سەدەی چواری پێش زایین، هەموو گەل plebe تەنها دەنگی لە سەر ئەو پێشنیاز و بڕیارانە دەدا کە بۆی دەخرایە روو، لە کاتێکدا چینێکی تایبەت لەگەڵ ئەو یاسایانەیان بۆدەخرایە روو کە ئەنجوومەنی پیران senats دەری دەکرد، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ناکۆکییەکی توندی چینایەتی و سیاسی روو بدات و بەوە کۆتایی هات کە دەبێ هەموو گەل بەشداری بکات نەک تەنها چینێکی تایبەت. وەک سیستەم ریفراندۆم لە سەدەی پازدەوە لە لایەن هەندێ لە کانتۆنەکانی cantons سویسرا لە وانە ڤالیاس و گریزۆن دەستی پێکرد، ئەنجوومەنی گشتی هەرێمەکان رێوشوێنی تایبەتی کاتی دادەنا تا ئەنجوومەن راوێژ بە گەل بکات، ئەگەر رەزامەند بوایە ئەوا یاسا دەردەکرا، لە گەڵ گواستنەوەی بۆ کانتۆنەکانی تر ناوی ریفراندۆمی گشتی پێدرا، بەم شێوەیە ١٢ کانتۆن میکانیزمی گشتی (راوێژی گەلی) پیادەکرد تا لە مەسەلە لۆکاڵی و کاروبارە گشتیەکان بڕیار بدەن، ئەگەر چی بڕیاری کۆتایی لای ئەنجوومەنی کانتۆنەکان دەبوو. لە سەدەکانی دواتر ئەڵمانیا و هەندێ ویلایەتی باکوری ئەمریکا و سوید و ئینجا فەرەنسا پیادەیان کرد، لە ١٩٠٤ەوە شەش جۆر ریفراندۆم لە ڕێگەی دەنگدانی ڕاستەوخۆ پیادە دەکرێت[٣]. زۆربەی دەوڵەتان لە دەستوورەکەیاندا رێکار و رێسایان داناوە بۆ رێکخستنی پرۆسەی ریفراندۆم تا لە رێی ریفراندۆم دڵنیا بن و دەنگی دەنگدەر ئاماژەی دروست و روونی هەبێت، وەک رێکاری راگەیاندن و

١- بڕوانە: د. زهير شكر، الوسيط في القانون الدستوري – الجزء الأول، مجد – المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط٣، ١٩٩٤، ص١٠١.

٢ - بڕوانە: د. عبدالعظيم عبدالسلام عبدالحميد، تطور الأنظمة الدستورية، دار النهضة العربية، ط١، بيروت، ٢٠٠٦، ص ٦٤٠.

٣- فەرەنسا لە ١٧٩٣ و ١٧٩٥ لە شۆرشی فەرەنسا ریفراندۆمی کرد، نابلیۆنی یەکەم لە دوای کودەتاکەی لە ١٧٩٩ ئەنجامی دا، دواتر لە ساڵانی ١٨٥١ و ١٨٥٢ و ١٨٧٠. ئینجا پشت گوێ خرا تا ژەنەراڵ دیغول لە دوای جەنگی جیهانی دووەم لە ١٩٤٥ زیندووی کردەوە و لەو کاتەوە پیادە دەکرێت . بڕوانە: د. سالي جومعه، الإستفتاء والتصديق الشعبي، منتدى كلية الحقوق، جامعة المنصورة – مصر، في الموقع التالي على الأنترنيت:
http://www.f-law.net/law/threads/9731

گۆڤاری قەڵای زانست

گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق

بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦

ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ئەنجامدان و بوارەکان و سنوورەکانی، بۆ نموونە ریفراندۆم لەسەر دەستوور یان رێکخستنی دەسەڵاتە گشتیەکان یان ریفراندۆم لەسەر بابەتێکی سروشت دارایی، یان گرفتێکی سروشت کۆمەڵایەتی ، یان سزایەکی توند وەک سزای لەسێدارەدان..هتد.

١-٢-١ شێوازەکانی بڕیاردانی خەڵک

لە دیموکراسیەتی نیمچە راستەخۆ، گەل دێتە ناو پرۆسەی بڕیاردانەوە، وەک سیستەمێک رواڵەتی سەرەکی و لاوەکی خۆی هەیە:

١-٢-١-١ رواڵەتە سەرەکیەکان

بریتییە لە چەند رواڵەتێکی گشتگیری گرنگ، لەوانە[١]:

یەکەم: ریفراندۆمی گەلی

لەگرنگترین رواڵەتەکانی دیموکراسیەتی نیمچە راستەوخۆیە، ئەویش بە خستنە رووی بابەتێکی گشتی بۆ گەل تادەنگی لە سەربدات و رای خۆی بە رەزامەندی یان رەتکردنەوە بڵێت[٢] . لە راستیدا ریفراندۆمی گشتی چەند شێوازێکی هەیە کە بە جیاوازی بۆچوونی توێژەر دەگۆڕێت، لە خوارەوە ئەو لایەنانە دەخەینە روو کە راستەوخۆ پەیوەستە بە لایەنی کردارکردنەکەیەوە[٣]:

١. لە رووی بابەتەوە

أ. ریفراندۆمی دەستووری

ئەگەر ئەو بابەتەی دەخرێتە روو بۆ وەرگردنی رای گەل، پەیوەست بوو بە وەرگرتنی را لە سەر دەستوور، یان مەسەلەیەکی دەستووری، یان قانونێکی دەستووری، پێی دەگوترێت ریفراندۆمی دەستووری[٤].

---

[١]- د. ابراهيم درويش، الدولة نظريتها وتنظيمها ، دراسة فلسفية تحليلية، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٦٩، ص ٣٠٣، د. ثروت بدوي، النظم السياسية، دار النهضة العربية،١٩٧٠، القاهرة، ص ٨٩ - ٩٥، د. عبدالغني بسيوني عبدالله، الوسيط في النظم السياسية والقانون الدستوري، مطابع السعدني، ٢٠٠٤، ص ٢١٨ - ٢٢٢، د. نوري لطيف، القانون الدستوري والنظام الدستوري في العراق، مطبعة علاء، ط٢ ، بغداد، ١٩٧٩، ص١٧٠ - ١٧٤.

[٢]- سەروەری نەتەوەیی پابەندی هیچ چاودێرییەک نابێت لە رێگەی گەلەوە، بەڵکو لە رێگەی پەرلەمانەوە گوزارشتی لێدەکرێت، بۆیە نابێت لە رێگەی ریفراندۆم و دادگای دەستووری چاودێری بکرێت، چونکە پەرلەمان گوزارشت لە سەروەری نەتەوەیی دەکات و نوێنەران گوزارشت لە سیادەی نەتەوە دەکەن، هەربۆیە ریفراندۆم و دادگای دەستووری لە گەڵ پرینسیپی سیادەی نەتەوە ناکۆکە، لە بەر ئەم هۆیە پەرلەمانی فەرەنسی بە درێژایی کۆماری سێیەم دانی بە ریفراندۆمدا نەهێنا، بەڵام پەرلەمان و حکومەت دامەزراوەی فەرمین کە گوزارشت لە سەروەری نەتەوە دەکەن و، ریفراندۆم و دادگای دەستووریش میکانیزمی دیموکراسی هاوچەرخن بۆ دیموکراسیەت و رای گەل وسەپاندنی هاوسەنگی و لێکجیاکردنەوەی نێوان دەسەڵاتەکان . بڕوانە: د. زهير شكر، الوسيط في القانون الدستوري – الجزء الأول، مجد – المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط٣، ١٩٩٤، ص٩٨.

[٣] - د. محمد كامل ليلة، النظم السياسية – الدول والحكومة، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٦٩، ص٨٠٦ - ٨٠٧، د. سليمان الطماوي، السلطات الثلاث في الدساتير العربية المعاصرة وفي الفكر السياسي الإسلامي، دار الفكر العربي، القاهرة، ط٦، ١٩٩٦، ص٤١ ، و د. ابراهيم درويش، الدولة نظريتها وتنظيمها ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٣.

[٤]- پڕۆژە دەستوور یان هەمواری دەستوور دەخرێتە روو، نموونە دەنگدانی خەڵکی عێراق لە سەر قبوڵکردنی دەستوور لە ١٥ – ١٠ – ٢٠٠٥، هەروەها دەستووری عێراق بۆ هەموارکردنی دەستوور، ریفراندۆمی بە ناچاری – بە زۆر وەرگرتووە. یان ریفراندۆم بۆ هەڵبژاردن لە نێوان سیستەمی پادشایی یان کۆماری وەک لە ئیتاڵیا لە ١٠ – ٦ – ١٩٤٦ کە بەهۆیەوە سیستەمی کۆماری هاتە ئاراوە، یان ریفراندۆمی عیراق لە سەر دانانی مەلیک فەیسەڵ لە ساڵی ١٩٢١، یان لە سەر رەتکردنەوەی پادشایەتی و دامەزراندنی کۆماری لە ئێران لە نیسانی ١٩٧٩.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ب. ریفراندۆمی یاسادانان

ئەگەر بابەتەکە پەیوەست بوو بە وەرگرتنی رای خەڵک لە بابەتی دەرکردنی پرۆژە یاسایەکی ئاسایی یان هەموارکردنی، ئەمەش لە هەمان کاتدا ئامرازێکە بۆ رێگرتنە لە سیستەمی پەرلەمانی هەڵبژێرراو[1].

ت. ریفراندۆمی سیاسی

ئەگەر ریفراندۆم تایبەت بوو بە بریاردان لەسەر پلانێکی دیاریکراو، یا رەچاوکردنی سیاسەتێکی نوێ، یان چوونە ناو رێکخراوێکی نێودەوڵەتی یان هەرێمی، لە پرسی لەم چەشنەدا، فەرمانڕەوا لەبەر گرنگی بابەتەکە بریاری تاک لایەنە نادات، چونکە دەرئەنجامەکانی زۆر روون و دیار نین، یان دەیەوێت پشتگیری گەل بەدەست بێنێت[2].

ث. ریفراندۆمی کەسی

ئەم جۆرە ریفراندۆمە تایبەتە بە کەسی سەرۆک دەوڵەت، وەک ئەوەی کە ویلایەتی نوێ بکرێتەوە یان ئاستی پشتگیری جەماوەری بزانێت، یان یەکێک سەرۆکی لاداوە دەیەوێت لە رێگەی ریفراندۆمەوە رەوایی پەیدا بکات، کە بە گشتی تەنها یەک کەس دەخرێتە روو بۆ ریفراندۆم.

٢. *لە رووی ئەنجامدانیەوە*

أ. ئیجباری (ناچاری) **Mandatory referendum**:

پەرلەمان پابەند دەبێت بە ئەنجامدانی، بە تایبەت ئەگەر لە دەستور نووسرا.

ب. - ئیختیاری (ئارەزوومەندانە) **Optional referendum**:

کاتێ دەستور ماف دەداتە دامەزراوەیەك بۆ ئەنجامدان یان ئەنجام نەدانی، واتە پەرلەمان ئازادە لە ئەنجامدان یان ئەنجام نەدانی.

٣. *لە رووی ئەنجامەوە*

أ. ریفراندۆمی پابەندی

پەرلەمان پابەند هبێت بە ئەنجامەکەی، وە پێویستە دامەزراوەکانی دەوڵەت پێیەوە پابەند بن.

ب. ریفراندۆمی ناپابەند – راوێژی

پەرلەمان بۆی هەیە پابەند نەبێت بە ئەنجامەکەی، واتە دامەزراوەکان دەتوانن بە ئەنجامەکەی پابەند نەبن، هەرچەندە ناکۆکە لەگەل پەیگیری نەکردن بە رای گەل .

٤. *لە رووی کاتی ئەنجامدان*

أ. ریفراندۆمی پێشینە

گەڕانەوە بۆ رای گەل لە پرەنسیپە گشتیەکانی یاسایەك، تا هێزی جێبەجێکار لە لایەن پەرلەمان وەربگرێ ، واتە پێش تەماشاکردنی یاسایەک لە لایەن پەرلەمانەوە، دەخریتە راپرسییەوە.

واتە پەرلەمان داوا لە هاولاتیان دەکات کە رەزامەندی پێشوەخت دەربڕن لەسەر دانانی پرۆژە یاسایەک یان پرۆژەی هەموارکردنی دەستوور کە دواتر دەخرێتە روو بۆ وەرگرتنی رەزامەندییان[3].

ب. ریفراندۆمی پاشینە

---

[1] - هەندێ دەستوور بابەتەکانیان دیاریکردووە، هەندێکیان دیارییان کردووە کە چ یاسایەک نابێ بدرێتە ریفراندۆم، لەوانە: ئەو یاسایانەی پەیوەستە بە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەت و ئاسایشی دەوڵەت و یاساکانی لە ناکاوو ئەحکامی عورفی و یاساکانی باج دان ، ئەم یاسایانە بۆیە دوور دەخەنەوە لە ریفراندۆم چونکە بە نهێنی یا بە پسپۆریەتی هونەری و زانستی یان زەرورەتی خێرا دەرکردن ناسراون. بڕوانە: د. علي يوسف الشكري، الوسيط في الأنظمة السياسية المقارنة، مؤسسة دار الصادق الثقافية، ط١، ٢٠١٢، ص ص ١٧٦ – ١٧٧.

[2]- ریفراندۆمی سیاسی شێوازی جیاوازی هەیە، بە گوێرەی بابەتەکە دەگۆڕێت. بۆ نموونە: ریفراندۆمی گەلی لە سەر چوونە پاڵ رێکەوتننامەیەکی نێودەولەتی، یان دووقۆڵی.

٣ - د. سالي جومعە، سەرچاوەی پێشوو.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دوای بڕیاری پەرلەمان یاسایەکە دەخرێتە روو بۆ گەل بە رەزامەندبوونی جێبەجێ دەبێت .

٥ . ریفراندۆم لە رووی گشتگیرییەوە

أ. ریفراندۆمی گشتی

هەموو هاونیشتمانیان بەشداری تیدا دەکەن بە بێ هیچ مەرجێک .

ب. ریفراندۆمی سنووردار

تەنها ئەوانە بەشداری تێدا دەکەن کە مەرجێکی دیاریکراو دەیانگرێتەوە، وەک چینێکی دیاریکراو، یان توانای دارایی، یان دانی باج، و .. هتد[١].

٦ . ریفراندۆم لە رووی ئامانجەوە

أ. ریفراندۆمی رەسمی

دەوڵەت دەیەوێت رای دەنگدەر لە بابەتێکی دیاریکراو وەربگرێت، بە ئەنجامەکەی پابەن دەبێت، وەک ریفراندۆمی دەستووری و یاسایی و سیاسی و کەسی.

ب. ریفراندۆمی دیراسی

دەستەیەکی گشتی یان تایبەت ئەنجامی دەدات، وەک ئاژانسێکی گشتی یان تایبەت یا رۆژنامەیەک یا گۆڤارێک یان ئایستگەیەک یان تویژەرێک و، هەندێ جاریش لایەنێکی حکومەت و کارگێڕی دەیکات بەمەبەستی سوود وەرگرتن لە ئەنجامەکانی پێش وەرگرتنی بڕیار یان هەڵویستێکی دیاریکراو[٢].

دووەم: ریفراندۆمی یاسایی گشتی

لە سەدەی بیستەمەوە هەندێ لە ولایەتەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە دەستووریاندا هاتووە کە هەموو یاسایەکان دەبێ بۆ دەنگدانی گەلی بخرێنە روو، بەم شێوە راپرسییە دەگوترێت ریفراندۆمی یاسایی گشتی.

سێیەم: ریفراندۆمی تەحکیمی گەلی

ئەو ریفراندۆمەیە کە بۆ تەحکیم کردن لە نێوان دەسەلاتەکانی دەوڵەت، یان حکومەت و ئۆپۆزسیۆن بەکاردێت.

لە ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی (١٩١٨ - ١٩٤٥) هەندێ دەوڵەتی ئەورووپی لە دەستوورەکانیان جێگیر کرد کە گەل ناوبژی بکات لە رێگەی ریفراندۆمەوە لەو ناکۆکیانەی کە دروست دەبن لە نێوان هەردوو دەسەلاتی جێبەجێکردن و پەرلەمان، بەلام یەکەم دەستوور، دەستووری ئەڵمانی بوو کە دەستەی دامەزرێنەر لە فایمار Weimar لە سەرەتای ١٩١٩ ئەم کارەی جێکردەوە، کە بەهۆیەوە ئەڵمانیا بوو بە دەڵەتێکی فیدڕالی لە ١٧ ویلایەت و ، هەریەکەیان سەربەخۆیی زاتی خۆی هەیە و، ئەوەی چەسپاند کە یەکلاکردنەوەی هەر ناکۆکییەک لە نێوان هەموو دەسەلاتەکان بە ناوبژیوانی گەل ، لە رێگەی ریفراندۆمەوە یەکلادەبێتەوە[٣].

چوارەم: ریفراندۆمی دادوەری

لە زۆربەی ویلایەتەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، گەل مافی هەیە بۆ رەتکردنەوەی حوکمی دادگا، ئەمەش مافی زۆرینەی گەلە لە چاوپێداخشاندنەوە بە حوکمی دادوەری و ئیلغاکردنی ئەگەر پێویست بوو[٤].

١ - د. ماجد راغب الحلو، الإستفتاء الشعبي بين الأنظمة الوضعية والشريعة الإسلامية، ط١، ١٩٨٠ ، مكتبة المنار الإسلامية، ص٢٩٧.
٢ - المصدر نفسه، ص ٣٤٠.
٣- د. سالي جومعە، سەرچاوەی پێشوو.
٤- د. محمد كامل ليلة، النظم السياسية – الدول والحكومة، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨١٥.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

پێنجەم: نارەزایی گەلی Popular Intercept

مافی ژمارەیەك دەنگدەر بۆ نارەزایی دەربڕین لەسەر یاسایەك كە لەلایەن دەسەڵاتی یاسادانان دانراوە یان پێشكەش كراوە لە ماوەیەكی دیاریكراودا . یاسایەک ناچێتە بواری جێبەجێكردن تا نەخرێتە روو بۆ دەنگدانی گەلی .

واتە دەبێ گەل لەسەر داوای ژمارەیەكی دیاریكراو لە خەڵک، لە ماوەیەكی دیاریكراودا دەنگ لەسەر یاسایەكە بدات، ئەگەر دژی یاسایەكە دەنگی دا، ئەوا یاسایەكە نامێنێت، ئەگەر ئەم مافەی بەكار نەهێنا ، یان زۆرینە دەنگی نەدا، ئەوا یاسایەكە دەردەچێت و جێبەجێ دەبێت، ئەم حاڵەتە لە دانیمارک پیادە دەكرێت، هەر یاسایەكە لە پەرلەمان دەنگی لە سەر بدرێت، دەستوور سەپاندویەتی كە پەرلەمان لە سەر داوای ٣/١ی ئەندامانی بیخاتە بەردەم هاونیشتمانیان بۆ رەوایەتی وەرگرتن، ئەمەش لە بەرژەوەندی كەمینەی پەرلەمانییە، ئەگەر نەیتوانی رێگە لە دەرچوونی یاسایەک بگرێت، ئەوا دەیخاتە بەردەم گەل تا دوا قسەی خۆی بكات[1].

شەشەم: پێشنیازی گەلی Popular Initiative

بەشداری گەلە لە پرۆسەی یاسادانان، ژمارەیەك هاونیشتمانی، كە لە دەستوور دیاری دەكرێ پرۆژە یاسایەك پێشكەش دەكەن بۆ پەرلەمان، ئەگەر رەزامەندی پەرلەمان وەرگیرا، دەخرێتە بەردەم گەل بۆ ریفراندۆم، ئەگەر پەرلەمان رەتیكردە، ئەوا پرۆژەكە دەخرێتەوە بەردەم گەل تا رای خۆی لە سەربدات.

١-٢-١-٢ رواڵەتە لاوەكیەكان

ئەمەش چەند جۆرێک دەگرێتەوە، لەوانە:

١. لادانی گەلی

نوێنەری هەڵبژێرراو سەرۆک كۆمار یان پەرلەمانتار یان چەند پەرلەمانتارێک، لە رێگەی دەنگی هاوڵاتیانەوە لادەدرێن كە دەستوور دیاری دەكات.

٢. هەڵوەشانەوەی گەلی

داواكاریی ژمارەیەك خەڵك بۆ هەڵوەشانەوەی پەرلەمان .

٣. داواكاری بۆ دووبارە هەڵبژاردنەوەی نوێنەر

دەكرێ ژمارەیەک دەنگدەر داوای دووبارە هەڵبژاردنەوەی نوێنەرێک بكەن.

ئەگەر هەندێ باری رواڵەتی لاوەكی دیموكراسیەتی نیمچە راستەوخۆ گومانی متمانە دروست بكات ، بە تایبەت لە پەرلەمان، بەڵام لە رووی تیۆری و پراكتیزەوە ئەم سیستەمە بە باشترین دادەنرێت، بە مەرجێک كۆمەڵگە لە ئاستێکی باشی هۆشیاری سیاسیدا بێت، كە ئەم دیموكراسیەتە لە دوای راستەوخۆ دێت لە رووی پێگەو بەهای دیموكراسی بۆ رەچاوكردنی خواستی گشتی ، چونكە گەل جارێكی تر دەبێتەوە دەسەڵاتی چوارەم بە تەنیشت سێ دەسەڵاتەكەی ترەوە[2]. گەل لە بنەڕەتدا خاوەنی هەموو دەسەڵاتەكانە، چونكە خودی گەل سەرچاوەی دەسەڵاتەكانە.

بەم شێوەیە دیموكراسیەت جێبەجێكردنی رێسایەكی بەڵگەنەویستە كە دەڵێ؛ هەموو مرۆڤێكی عاقڵ ئازادە لە بەڕێوەبردنی كاروباری خۆی بە بێ پابەندبوون بە كەسانی تر، تەنها بە رەزامەندی خۆی

١- د. محمد طي، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية، منشورات زين الحقوقية، ط٨، بيروت، ٢٠١٣، ص١٧٩.
٢ - بڕوانە: د. محمد كامل ليلة، النظم السياسية – الدول والحكومة، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠٥.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

نەبێت، لە ئاستی ناوخۆی دەوڵەت ئاشتی و دادپەروەری و پێشکەوتن بەدیدێنێت، لە ئاستی نێودەوڵەتیش پێچەوانەی جەنگە و هەمیشە داوای بۆ ئاشتی جیهانی هەیە.

١-٢-٢ ریفراندۆمی نیشتمانی بۆ مافی چارەنووس

ئەنجامدانی ریفراندۆمە بۆ دیاریکردنی مافی چارەنووسی خاک و گەل، لەگەڵ گەل یان دەولەتێکی تر، واتە گەلێکی دیاریکراو بڕیار دەدات کە سەربەخۆ بێت یان لەگەڵ دەوڵەتێکی تر بمێنێتەوە پاشکۆ بێت یان لە گەڵیدا یەکگرتن دروست بکات، لە ژێر رۆشنایی یاسای نێودەوڵەتی، یان دەستوور و یاسای نێودەوڵەتی.
لە کاتێکدا بارودۆخ دەگونجێت و، گەلێکی دیاریکراو بڕیار دەدات کە پیادەی مافی چارەنوس بکات، ئەو پیادەکردنە لە رێگەی چەند ئامرازێکی وەک ریفراندۆمی گشتی و بڕیاری دامەزراوەیەکی دەستووری یان لە رێگەی سەرکردایەتی بزووتنەوەیەکی ئازادیخوازی، بە هۆی شەرعییەتی شۆڕشگێری لە کاتی سەرکەوتنی خەباتی چکداری یان لە رێگەی دانوستان لە گەڵ حکومەتی ناوەند ، هەروەها دەکرێ ریفراندۆم لە رێگەی بڕیارێکی نێودەوڵەتی بکرێت، وەک بڕیارێکی نێودەوڵەتی یان کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی یان پەیماننامەیەکی نێودەوڵەتی[١].
کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بە بڕیاری ٦٣٧ ژمارە لە ١٦ – ١٢ – ١٩٥٢، بە ناونیشانی مافی گەل و نەتەوەکان لە بڕیاردانی چارەنووسدا، لە دیباجەدا هاتووە: مافی گەل و نەتەوەکان لە بڕیاردانی مافی چارەنووس مەرجی سەرەکی و بنەڕەتی مافەکانی مرۆڤە. هەروەها چارتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە هەردوو ماددەی ١و ٥٥دا، ئامانجی ئەوەیە کە پەیوەندی دۆستانە لە نێوان گەلاندا پەرەپێبدات کە لەسەر بنەمای رێزگرتن لە مافی وەک یەکی و یەکسانی و مافی چارەنووسی گەلان دێتە ئاراوە کە ئاشتی جیهانی بەهێز دەکات[٢].
لە بڕگەی ٢ی بڕیارەکەدا هاتووە: بە گوێرەی پرینسیپەکان و رۆحی چارتی نەتەوە یەکگرتووەکان کە پەیوەندی بە هەرێمێکەوە هەیە کە ئارەزووی گوزارشتکردنی ئازادانەی خەڵکی پەیوەندیدار هەیە بۆ گەیشتن بە مافی چارەنووس، ئەمە لە رێگەی ریفراندۆم (Plebiscites) یان هەر ئامرازێکی تری زانراوو ناسراوی تری دیموکراسی دەبێت و وا باشە لە ژێر چاودێری نەتەوە یەکگرتووەکان مومارەسە بکرێت[٣].
نموونە، لەو ریفراندۆمانەی کە لە شانشینی یەکگرتووی بەریتانی کراون لە هەردوو بەشی سکۆتلەندا و وێڵز لە سەرەتای ئاداری ١٩٧٩ تا ئۆتۆنۆمی وەربگرن، هەروەها ریفراندۆمی ٢٠١٥ی سکۆتلەندا بۆ سەربەخۆیی ، کە لە هەردوکیان گەل رەزامەندی نەدا، هەروەها ریفراندۆمی هەرێمی کیوبیک بۆ جیابوونەوە یان مانەوە لە چوارچێوەی کەنەدا، کە لە ساڵی ١٩٨٠ و لە ٢٠٠٦ ئەنجامدراو ، هەردووکیان گەل بە نەخێر وەڵامی دایەوە[٤].
هەروەها ریفراندۆمی نافەرمی دەکرێت، وەک ئەو ریفراندۆمەی تاک لایەنە، وێرای رازینەبوونی دادگای دەستووری ئیسپانی ، لە ٩ – ١١ – ٢٠١٤ لە هەرێمی کەتەلۆنیا ئەنجامدرا. لە بەرئەوەی

١- د. عبدالمجيد اسماعيل حقي، الوضع القانوني لإقليم عربستان في ظل القواعد الدولية، القاهرة، ١٩٧٢، نقلاً عن عبدالرحمن سليمان زيباري، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٨.
٢- بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، ژ ٦٣٧ ی ١٦ / ١٢/ ١٩٥٢ - A/RES/637 (v11)B.
٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
٤- د. محمد جواد فارس، التعبئة الشعبية على الإستفتاء، مجموعة من الباحثين، الإستفتاء الشعبي وخطر الإستراتيجية الأمريكية على العراق والمنطقة، أعمال الندوة الرابعة والثلاثون عن الإستفتاء الشعبي في العراق، تأليف مجموعة من الباحثين، مركز العراق للدراسات، ط١، ٢٠٠٩، ص ١٤٩ – ١٥٠.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دەستووری ئیسپانیا ریگە نادات ریفراندۆمی فەرمی بکات، لەم چوارچێوەیەدا، کەتەلۆنیا داوا لە حکومەتی ناوەند دەکات، وەک بەریتانیا و کەنەدا، دەرفەت برەخسێنێ تا ریفراندۆمی تەواو و تەواوکاری ئەنجام بدرێت و ئاستەنگەکانی بەردەم دیموکراسیەت چارەسەر بکات[1].

بە شێوەیەکی گشتی لە یاسایی نێودەوڵەتیدا، رێسایەک نییە رێگە لە جیابوونەوە بگرێ، جاری وا هەیە جیابوونەوە بە قەناعەت ورێکەوتن و رەزامەندی گەلی جیابۆوە حکومەتی ناوەندی دەبێت ، نموونە چیک و سلۆڤاک لە ساڵی ١٩٩٣، باشووری سۆدان لە باکووری ئەو وڵاتە لە میانەی وتوێژی ئاشتی و رێکەوتننامەی ٩ – ١- ٢٠٠٥ و پاشان بە ریفراندۆم لە ٩ – ١ – ٢٠١١ ساغ کرایەوە، یان بەشەڕ وەک جیابوونەوەی بەنگلادیش لە پاکستان ساڵی ١٩٧١ و، دواتر پاکستان لە ساڵی ١٩٧٤ دانی پێدانا و هەمان ساڵیش بوو بە ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان.

یان بە لێکهەڵوەشانەوە، وەک کۆماری یۆگسلافیای فیدراڵی دوای ساڵی ١٩٩١، لە هەلومەرجێکی ئاڵۆزی پر شەڕ و توندو تیژی و تاوانی نێودەوڵەتی ، بێ رەزامەندی (کۆماری سربیا و کێوەرەش - مۆنتینیگرۆ) دان بە کۆمارەکانی بۆسناو هەرزەگۆڤین و، کرواتیاو سلۆڤینیا نراو بوونە ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان، دوای ئەوەش کە کۆماری سربیاو کێوەرەش خۆی وەک کۆمارێکی فیدراڵی راگەیاند و دەستوورێکی نوێی پەسند کرد، پاشان کێوەرەش – مۆنتینیگرۆ جیابۆوەو دەوڵەتی سەربەخۆی راگەیاند[2].

٢- پاڵپشتییە یاساییەکانی ئەنجامدانی ریفراندۆم لە باشوری کوردستاندا

ئەنجامدانی ریفراندۆم پاڵپشتی و پاساوی یاسایی (یاسای نێودەوڵەتی و یاسای دەستووری عێراق و، یاسای ناوخۆیی هەرێمی کوردستان) هەیە، کە بە هۆیەوە دەکرێت داواکاری و پشتگیری یاسایی ئەنجامدانی ئەم ئەرکە جێبەجێ بکرێت و، چەندین میکانیزمی تێدا هاتووە بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم.

٢-١ پاساوە یاساییەکانی ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی لە باشووری کوردستان

کوردستان وەک خاک و گەل، رێسای یاسای نێودەوڵەتی و دەستووری و، دەستووری عیراق هەیە بۆ پشتگیری یاساغی ئەنجامدانی ریفراندۆم، لەوانە:

٢-١-١ گەلی کوردستان کەسێکی یاسایی یاسای نیودەوڵەتییە

لە ساڵی ١٩٥٢ گفتوگۆیەکی دوورودرێژ سەبارەت بە مانای مافی چارەنووس لە لیژنەی مافەکانی مرۆڤ بوو، زۆربەی هەرە زۆری ئەندامان رێککەوتن کە مافی چارەنووس واتە مافی گەلێک کە بڕیار لە چارەنووسی خۆی بدات، ماددەی ١ی چارتی UN ئامانجی یەکسانی گەلانە لە ماف و ، بە گوێرەی چارتەکە بە سەر دەوڵەت و نەتەوەو گەلدا دابەش دەبێت، دەوڵەتانی کۆلۆنیالیستی دەیانگوت کە مافی چارەنووس واتە دانان بە سەروەری دەوڵەتان و پەیگیری هەریەکە بە سەروەری دەوڵەتانی تر، زۆرینەی دەوڵەتانی تر گوتیان هەر کۆمەڵێک کە خۆی وەک نەتەوە گوزارشت کردبێت سوود لە پرینسیپی مافی چارەنووس دەبینێت، بۆیر گوتیان هەر هەرێمێک زۆرینەیەکی لێبێت و لەژێر دەسەڵاتی بێگانە بێت، مافی پیادەکردنی مافی جارەنووسی هەیە[3].

١- سەیری ئەم پێگە یە بکە : https://arabic.rt.com/news/764554

٢ - بۆ زانیاری زیاتر سەبارە بە ریفراندۆمی نیشتمانی سەبارەت بە تەیموری شەرقی و تشیکوسلوڤاکیا و کیوبیک بڕوانە: ابراهيم علي كرو الهاجاني، مبدأ حق تقرير مصير الشعوب والإستفتاء عليه، كوردستان العراق نموذجاً، رسالة ماجستير، قدم الى كلية العلوم السياسية، جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٦، ص ١١٣ – ١٣٥.

٣- د. محمد طلعت الغنيمي، الأحكام العامة في قانون الأمم – قانون السلام، منشاة المعارف بالأسكندرية، ١٩٧٠، ص ٦١٧.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نێودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٢-١-٢ مافی مێژوویی

مەبەســـت لە مافی مێژوویی وەک پاســـاوێک بۆ رەوایی‌دان بە مافی چارەنووس ئەو مافانەیە کە لەو راستییە مێژووییانەوە سەرچاوە دەگرن کە نەتەوەیەک خۆی حوکمی خۆی کردووەو، لە رابردوودا سەرداری زاتی خۆی بووەو، لە بەر هۆیەک لە هۆیەکان کەوتۆتە ناو سنووری جوگرافی دەوڵەتێکی تر[١].

نەتەوەی کوردیش بە درێژایی مێژوو جۆرێک لە سەربەخۆیی خۆی پاراستووەو، لە ژێر دەسەڵاتی هەردوو دەســـەڵاتی ئیسلامی دوای چاڵدێران، لە شێوەی ئیماراتی جۆراوجۆر بوونی خۆی پاراستووەو، لە مێژووی نوێشدا بەشێک نەبووە لە عیراقی عەرەبی و ، تەنانەت بوونی دەوڵەتێکی لەم ناوو چەشنە بوونی نەبووەو، لە رێکەوتننامەی سایکس – بیکۆ و، دواتر لە سەردەمی کۆمەڵەی گەلان وەک میسۆپۆتامیا هاتووە، هەروەها باشووری کوردستان چوونە ناو دەوڵەتی عێراقی رەت کردۆتەوە.

٣-١-٢ مافی چارەنووسی باشوری کوردستان رەهەندی نێودەوڵەتی هەیە

مافی چارەنووس لە ١٩٩١ وە بوو بە مافی چارەنووســـی نەتەوەیی لە چوارچێوەی بایەخدارییەکانی یەکەم رێکخراوی نێودەوڵەتی (کۆمەڵەی گەلان) و یەکێک لە رێساکانی سیستەمی نێودەوڵەتی نوێ[٢].
لە رووی مێژووییەوە مافی چارەنووس لە دوای راگەیاندنی ١٤ خاڵەکەی وێلســـۆن هاتە ناو زمانی سیاسی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، کە هاوکاتیش بوو لە گەڵ رکابەری توندی ئایدۆلۆژی لە نێوان لیبراڵیەت و شیوعیەت لە پێناو کەسبکردنی گەلانی ژێر دەستەی ئیمپراتۆریەتە کۆنە فرە نەژادیەکان، بزووتنەوەی نەتەوەیی عەرەبی و کوردی و ئەرمەنی پشتیان بە بەڵێنی هاوپەیمانان و پرەنسیپەکانی ویلسۆن دەبەست کاتێ لە گەڵ هێزە لیبراڵەکانی هاوپەیمانی سەرکەوتو لە جەنگدا دەدوان، بۆ ئەوەی رەوایی بدەنە خواستەکانیان تا کیانی سەربەخۆی نوێ دابمەزرێنن لە سەر بنەمای نەتەوەیی لە دوای دارمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی[٣].
باشووری کوردستان ناسنامەی خۆی هەیە و، لە پێشینەی نێودەوڵەتی کۆمەڵەی گەلان و، هەندێ لە دەســـتوورەکانی عێراقدا وەک نەتەوەی هاوبەش و ســـەرەکی حەقداریی ســـەلمێنراوە، بە تایبەت لە رووی تیۆریەوەو، مافی پراکتیزەکردنی چارەنووسی خۆی هەیە[٤].
پابەندیەکانی عێراق تایبەت بە پاراستنی مافی کەمینەکان لە بنەڕەتەوە کارێکی نێودەوڵەتیی بووە نەک تەنها یاســـایەکی ئاســـایی ناوخۆ، هەر لە لێدوانی هاوبەشـــتی ئەنگلۆ – عێراقی ســـاڵی ١٩٢٢ و پەیگیرییەکانی عێراق بە گوێرەی بریاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلانی ســـاڵی ١٩٢٥ و، تا دەگاتە لێدوان و راسپاردەی ٣٠ ی ٥ی ١٩٣٠، راسپاردەو لێدوانی دوایی مەسەلەی کوردی خستە بەردەم ســـەرپەرشـــتی و چاودێری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان و پســـپۆڕێتی دادگای دادی هەمیشـــەیی نێودەوڵەتی پەیوەســـت بەو ناکۆکی و گرفتانەی پێیەوە پەیوەســـت دەبن، نەمانی کۆمەڵە و دادگای

١- د. عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، الإعلان عن الدولة، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨٩.
٢- د. سعيد بشير أسكندر، الديمقراطية وحق تقرير المصير القومي، منشورات مكتب االفكر والتوعية في الإتحاد الوطني الكوردستاني، السليمانية، ٢٠٠٤، ص١٤٧.
٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٩.
٤- بڕوانە: هنری فوستر، نشاة العراق الحديث، ترجمة وتعليق: سليم طه التكريتي، الأهلية للنشر والتوزيع، عمان، ط١، ٢٠٠٦، ص١٧٣-١٨١، روبرت أولسون، تاريخ الكفاح القومي الكردي، دار الفارابي – دار أراس، ترجمة أحمد محمود الخليل، ط١، ٢٠٠١٣، و د. كمال مظهر أحمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى، دار الفارابي و دار أراس، ط٣، ٢٠١٣، شۆرش حسن عمر، حقوق الشعب الكردي في الدساتير العراقية، مركز كردستان للدراسات الإستراتيجية، سليماني، ٢٠٠٥، ص ١٠٩ – ١١٥ و ص ١٥١ – ٢٠٩ ، وە ئاسۆ کەریم، دەستوور، مافی چارەی خۆنووسین، فیدڕاڵیزم و ریفراندۆم، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨، ل٧ - ٩.

هەمیشـــەیی کاریگەری لە ســـەر خەســـڵەتی نێودەوڵەتی لێدوان و راســـپاردە و بڕیارەکە نابێت، بەڵکو نەتەوە یەکگرتووەکان و خودی دادگای دادی نیودەوڵەتی وەک دوو دامەزراوەی میراتگر پابەندن بە بەدواداچوونی ئەم پرسە.
هەر بۆیە ئەو ئەرکانەی یەکەمجار بەریتانیا و دوایی عێراق ســــەبارەت بە گەلی کورد خســــتبوویانە ئەســتۆی خۆیان لە بەرامبەر کۆمەڵەی گەلان ئێسـتاکەش مەفعولیان هەیە و ئەرکێک دروســت دەکەن کە خاسیەتی نێودەوڵەتی بە خۆوە دەگرن[١].

٢-١-٤ باشوری کوردستان بە نایاسایی بە عێراقەوە لکێنراوە

بەبێ خواســـتی خۆی مافی چارەنووســـی لێ زەوت کراوەو پارچە کراوە. لکاندن و لێکردنەوەی هەر بەشـــێک لە خاکی میللەتێک بە دەوڵەتێکی تر، بە بێ ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشـــتمانی کارێکی نایاسایی و بەتاڵە، چونکە پێچەوانەی مافی بڕیاردانی چارەنووسە[٢].
بڕیاری ٢٦٢٥ی کۆمەڵەی گشـــتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ٢٤ – ١٠ – ١٩٧٠، پشـــتگیری ئەم چوارچێوە یاســـاییە دەکات و دەڵێ: ئەو گەلەی لە هەرێمێک دەژێت و، ژێر دەســـت کراوە، دوای پەســـەندکردنی چارتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ســـاڵی ١٩٤٥، ژێر دەســـتی داگیرکەری بێگانەیە یان لکێنراوە بە شێوەیەک کە ریفراندۆمی گەلی بە شیوەیەکی ئازاد و دادپەروەری رەزامەندی بۆ نەبووە، مافی بریاردانی چارەنووسی خۆی هەیە هەروەک سەربەخۆیی گەلی ئەریتریا لە ژێردەستی ئەسیوبیا لە مایسی ١٩٩٣ هاتە دی[٣].
گەلی کوردستانیش بە بێ ریفراندۆم و بە بێ رەزامەندی نوێنەرانی بە عێراقی عەرەبییەوە لکێنراوە. لە راپۆرتی پێشـــکەشـــکراو بۆ ئەنجوومەنی گەلان هاتووە کە: " لیژنەکە لەو بڕوایەدایە کە ئەگەر دەستەڵاتی کۆمەڵەی نەتەوەکان بە تەواوبوونی پەیمانە چوار ساڵیەکەی نێوان بریتانیا و عێراق کۆتایی بێـت و ئەگەر جۆرە گەرەنتیەکی کـارگێری نـاوخۆیی نەدرێـت بە کورد، ئەوا زووربەی زۆری خەڵکەکە تورکیایان پێ چاکتر دەبێت وەک لە سەروەریی عەرەب. ...."[٤].

٢-١-٥ کورد تاوانی نێودەوڵەتی بەرامبەر ئەنجامدراوە

تاوانی نێودەوڵەتی لە بەرامبەر خەڵکی کوردســـتان ئەنجام دراوە. جێکەوتی تاوانە نیودەوڵەتییەکان وا دەکـات کە مەســـەلەی کورد و حەقداری نەتەوەی کورد و گەلی کوردســـتـان لە بڕیـاردان و چارەســـەرکردنی لە یاســاو چوارچێوەی ئەو وڵاتانەی تاوانەکە ئەنجام دەدەن دەباتە دەرەوەو، دەبێ لە یاسای نیودەوڵەتیدا چارەسەری بۆبدرێت.
بەشـێک لەو تاوانانەی رووبەڕووی نەتەوەی کورد کراونەتەوە لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق بە گوێرەی یاسای ژمارە ١٠ی ساڵی ٢٠٠٥ سەلمێنران و، ماف دەداتە گەلی کوردستان کە[٥]:

---

١ - بڕوانە : دکتۆر جاسم تۆفیق خۆشناو، مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠١، ل ٤٢٤ -٤٣٠.
٢- بڕوانە: د. عصام العطية، القانون الدولي العام، ط٦، بغداد، ص ٣٠٣، بۆ زیاتر بڕوانە: د. عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، الإعلان عن الدولة، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٩٢.
٣ - د. منى يوخنا ياقو، حقوق الأقليات القومية في القانون الدولي العام، مطبعة شهاب ، أربيل، ٢٠٠٩، ص ١٩١.
٤ - ویلایەتی موسڵ، پرسی سنووری نیوان تورکیا و عێراق، راپۆرتێکی پێشکەشکراو بە ئەنجوومەن لە لایەن لیژنەی دامەزرێنراو بە بڕیاری ئەنجوومەن لە ٣٠ ی ئەیلولی ١٩٢٤، کۆمەڵەی نەتەوەکان، جنیف، ٢٠ی ئابی ١٩٢٥، وەرگێڕانی معەمەد ئەمین حسین عەلی/ مینە، چاپی یەکەم، ٢٠١٢، ل٢٨٦.
٥ - الحاكم عبدالرحمن سليمان الزيباري، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٦،د. مارف عمر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد لە بەر رۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری ی. ن.ک.، چاپی سێیەم، سلێمانی ، ٢٠٠٦، ل ١١٩ و دواتر، ڤالا فريد، المسؤولية المدنية الدولية عن جريمة الإبادة الجماعية، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل، ٢٠٠٤، ص ٩٨، د. محمد مجذوب، الوسيط في القانون الدولي العام، الدار الجامعية، بيروت، ١٩٩، ص ٢٥٤ - ٢٦٠.

ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

١. داکۆکی لە بوونی خۆی بکات و، بە ئاشتی لە سەر خاکی خۆی بژی تا پەرە بە ژیانی سیاسی، کولتوری، ئابووری، کۆمەڵایەتی، خۆی بدات و، بەشدار بێت لە پرۆسەی ئاشتی و ئاسایشی ناوچەکە و جیهان.

٢. داوا لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بکات لە بەرپرسیارێتی نێودەوڵەتی تاوانکاری جینۆساید بەرپرسیارێتی هەڵبگرن و، تا بەشداربوانی راستەوخۆو ناراستەوخۆ بەرپرسیارێتی وە ئەستۆ بگرن.

٣. دەبێ پشتیگیری گەلی کورد بکرێت لە چارەسەرکردنی دۆزەکەیداو، پشتیوانی لە مافی چارەنووسی گەلەکەی بکرێت.

٤. دەوڵەتی عێراق و بەشداربووانی بەرپرسن لە قەرەبووی ماددی و مەعنەوی قوربانیان و گەلی کوردستان.

٢-١-٦ مافی کشانەوە لە دەستووری فیدڕاڵی

لە حاڵەتی دەوڵەتی ئیتیحادیدا (بە هەموو جۆرەکانیەوە) کە لە رێگەی یەکگرتن و چوونەپاڵیەکی ئارەزوومەندانە لە دەوڵەتانی ئەندام دروست دەبێت، کە لە پەیماننامەی پێکهاتندا یان لە دەستوورەکانیاندا هاتووە، مافیان هەیە کە لە دەوڵەتی ئیتیحادی بکشێنەوە، ئەمەش بە کارهێنانی مافێکی هەبووە کە لە کاتی چوونە ناو ئیتیحادەکە لە ئارادابووە[1].

لە یاسای نێودەوڵەتیدا شتێک نییە رێگە لە هەرێمەکان لە دەوڵەتی فیدڕاڵیدا بگرێت کە جیاببنەوە، دەکرێ جیابوونەوە بە ئامرازی نەرێنی بێت، وەک گەڕانەوە بۆ دەقی دستوور، یان رای دادگای فیدڕاڵی، یان گەڕانەوە بۆ گەل لە رێگەی ریفراندۆمی گشتی.

فەنزویلا لە کۆلۆمبیا جیابۆوەو، مالیزیا لە سنگافورە جیابۆوە چیک و سلۆڤاکیا و دەوڵەتە فیدراڵیەکانی یەکێتی سۆڤیەت بە شێوەیەکی ئاشتیانە جیابوونەوە، کیوبیک و سکۆتلەنداش ئاشتیانە ریفراندۆمیان کرد، بەڵام بەنگلادیش لە پاکستان بە شەڕ جیابۆوە.

دەستوری عێراق لە ١٣ ساڵی رابردوودا جێبەجێ نەکراوەو،حەقداریەکانی کوردستان بە تایبەت لە رووی هاوبەشی نیشتمانی و گەڕانەوەی خاک و قەرەبووکردنەوەو دابەشکردنی سامانی نیشتمانی جێبەجێنەکراون. ئەزموونی حوکمڕانی و بەیەکەوەژیانی ئاشتیانە لە نێوان پێکهاتەکان شکستی هێناوە. ئەگەر لە دەستووری عێراق ووردبینەوە کە لە دیباجە دەڵێ: (.... پێکهاتەو لایەنەکان ئارەزوومەندانە چارەنووسی خۆیان بە عێراقەوە گرێداوە ...... پابەندبوون بەم دەستوورە یەکێتی ئازادانەی گەل و زەوی و سەروەری دەپارێزێ). هەروەها لە ماددەی یەکەم لە دەروازەی پرینسیپەکانی دەستووری عێراقدا هاتووە (..... ئەم دەستوورە گەرەنتی یەکێتی عێراق دەکات)[2].

.١- سەبارە بە فیدڕالیەت و دەستووری فیدڕاڵی و مافی چارەنووسی هەرێمە فیدڕاڵیەکان، بروانە: د. محمد عمر مولود، الفيدرالية وامكانية تطبيقها في العراق، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠٠، و د. عثمان علي ويسي، الطبيعة الديناميكية للدستور الفدرالي، متشورات زين الحقوقية، ط١، ٢٠١٥، ص٦١٥ -٦٣٠.

٢ - ماددەی ١ی دەستووری عێراقی ساڵی ٢٠٠٥.بڕوانە:

- David L. Phillips, Senior Fellow and Deputy Director, Center for Preventive Action, Council on Foreign Relation , June – 10 – 2014,

ئەم باسە بو ناوی دەسەڵات دابەشکردن لە گەڵ کوردەکانی عێراقدا، لە گۆڤاری توێژینەوە، ژمارە ٣، ئابی ٢٠٠٥، ل١٨٣ - ٢٢٠، بڵاوکراوەتەوە.

سەبارەت بە مافەکانی گەلی کورد لە دەستوورەکانی عێراقدا بڕوانە: شۆرش حسن عمر، حقوق الشعب الكردي في الدساتير العراقية، سەرچاوەی پێشوو. دۆزی کورد لە سیستەمی نوێی جیهاندا، بڕوانە: عومەر نورەدینی، سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد – کوردستانی عێراق وەک نموونە ، چاپخانەی حاجی هاشم، ، چاپی یەکەم، ٢٠٠٣، هەولێر، ل ١٤٣ - ٢٥٨.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٢-١- ٧ کوردستان لە ژێر چەوسانەوەدایە

بەشێک لە دانیشتوانی دەوڵەتێک یان کەمینەیەک مافیی جیابوونەوەیان هەیە ئەگەر بە شێوەیەکی ڕێکخراوو بەردەوام ڕووبەڕووی چەوسانەوە هاتن لە سەر دەستی زۆرینە.

هەروەها ئەم بابەتە جێگای پرسی سەرەکی و وەلامی دادگای فیدڕاڵی کەنەدا بوو بۆ پاساوی ریفراندۆمی هەرێمی کەتەلۆنیا لە کەنەدا[١].

هەربۆیە هەر گروپێک یان کەمینەیەک لە ناو دەوڵەتێکدا کە دەبینێ ڕووبەڕووی چەوسانەوە دەبێتەوە مافی خۆیەتی داوای پیادەکردنی مافی چارەنووس بکات، لە داکۆکیکەرانی ئەم پرینسیپە "جامینە دی اریشاجا" سەرۆکی پیشووی دادگای دادی نیودەوڵەتییە[٢].

٢-١-٨ ڕێگرتن لە ئازادی گەلان تاوانە

مافی چارەنووس لە مافە بنەڕەتیەکانی مرۆڤە،یاسای مافەکانی مرۆڤ بێ جیاوازی هەموو مافەکان بە پەیگیر دەناسێت ، لە کاتی پێشێلکردنی مافی چارەنووسی گەلێک، مافی ئەو گەلەیە کە ئازادی خۆی بە دەست بێنێتەوە، دەوڵەتی سەربەخۆی خاوەن سەروەری بە دەست بێنێت.

بڕگەی ١ لە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی ١٥١٤ لە ١٤ – ١٢ – ١٩٦٠ جەخت دەکات کە: (ژێردەستەیی گەلان بۆ کۆیلەکردن و ژێر دەسەڵاتی بێگانە و زوڵم و چەوساندنەوە نکوڵیکردنە لە مافە بنەڕەتیەکانی مرۆڤ و، ناکۆکە لە گەڵ چارتی نەتەوە یەکگرتووەکان و، دەبێتە ڕێگر و گرفت لە بەردەم ئاشتی و هاریکاری نێودەوڵەتی).

لیژنەی یاسای نیودەوڵەتی لە لای خۆی دەڵێت: پێشێلکردنی مافی گەلان لە بڕیاردانی چارەنووسی خۆیان تاوانێکی نێودەوڵەتی زۆر مەترسیدارە[٣].

٢-١-٩ پێشێلکردنی دەستووری ئیتیحادی

پیشێلکردنی دەستووری فیدڕاڵی (بە تایبەت ئەو مافە بنچینەییانەی کە پەیوەندییان بە مافی پیکهاتەیەکەوە هەیە) دەبێتە پاساوێکی بەهێز بۆ جیابوونەوەی هەرێمە فیدڕاڵیەکان لە دەوڵەتی فیدڕاڵی.

دەستووری فیدراڵی سروشتی داینەمیکی هەیە، دەسەڵات و تایبەتکاریەکان لە نیوان دەسەڵاتە فیدڕاڵیەکان و دەسەڵاتە هەرێمیەکان لە جوڵەیەکی لۆژیکیدان، بەڵام کە بگاتە ئاستی پێشێلکاری مەترسیدار، ئەوا مافی هەرێمەکانە کە بە خواستی خۆیان کۆتایی بە گرێبەستی فیدڕاڵی بهێنن[٤].

لە تێگەیشتنی مێژویی و یاسایی بۆ دەوڵەتی فیدڕاڵی، لە بنەڕەتدا یەکگرتوویەکی ئارەزوومەندانەیە لە نێوان دەوڵەتان یان هەرێمەکان لە سەر بنەما و مەرجی لەسەر پێکهاتوو، ئەگەر پێشێلکاری بەرچاو لەو بنەما و مەرجانە کرا، ئەوا دەبێتە پاساوی بەجێ بۆ سەربەخۆیی یان جیابوونەوەی هەرێمەکان، تەنها ئەگەر لە حاڵەتێکدا نەبێت کە بە دەق لە دەستووری ئیتیحادیدا هاتبێت کە نابێت هەرێمەکان جیاببنەوە.

١- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د. عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، الإعلان عن الدولة، المصدر السابق، ص٤٧٩ – ٤٨٨.

٢- د. مسعد عبدالرحمن زيدان قاسم، تدخل الأمم المتحدة في النزاعات المسلحة غير ذات الطابع الدولي، دار الجامعة الجديدة للنشر، ٢٠٠٣، ص٣٣٢.

٣- د. غازي حسن صباريني، الوجيز في حقوق الإنسان وحرياته الأساسية، مكتبة الثقافة للنشر والتوزيع، ط٢، عمان، ١٩٩٧، ص٧٩.

٤- جيفري روبرتس وألستر إدواردس، القاموس الحديث للتحليل السياسي، ترجمة: سمير عبدالرحيم الجلبي، الدار العربية للموسوعات، ط١، بيروت، ١٩٩٩، ص٤٠٨.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٢-٢ دەستووری عێراق و ریفراندۆم

ئەو دەقانەی تایبەتن بە ئەنجامدانی ریفراندۆم و ئەوانەش کە تایبەتن بە دەسەڵآتی پەرلەمانی عێراق.

٢-٢-١ ریفراندۆم لەدەستوری عێراق ٢٠٠٥

بابەتەکانی ریفراندۆم لە ماددەکانی ٤/ ٢٠/ ١١٩/ ١٢٦/ ١٣١/ ١٤٢/ ١٤٤ لە دەستووری عێراقدا باس کراوە، بەم شێوەیە دەستووری عێراق، وێرای بوونی چوارچێوەی گشتی مافەکانی مرۆڤ لە دەستووردا، لە چەند ماددەو بڕگەی سەربەخۆ پرسی گەڕانەوە بۆ دەنگی گەلی بە هەند وەرگرتووە[١].

لە بنەڕەتدا دەستووری فیدراڵی لە رێگەی ریفراندۆمەوە رەوایی وەرگرتووە لە ١٥ی ١٠ی ٢٠٠٥، ئەگەرچی راستەوخۆ هیچ مادەیەکی تێدا نییە کە باس لە سەربەخۆیی یان جیابوونەوەی هەرێمەکان بکات، بەڵام زیاتر لە ئاماژەیەک هەیە کە ئەم دەوڵەتە دەکرێ هەڵبوەشێتەوەو، باشووری کوردستان و هەرێمی کوردستان وەک هەرێمێکی خاسیەت جیاواز، جیاواز لە هەر هەرێمێکی تر کە دروست دەبێت لە ئایندە، دەرفەت و مافی سەربەخۆیی هەیە، لەوانە:

١- پێشەکی دەستوور

لە پیشەکی دەستووردا هاتووە کە "ئێمەی گەلی عێراق بە سەرجەم پێکهاتەکانیەوە بە تەواوی ویستی خۆمان بە ئازادانە و ئارەزوومەندانە بڕیاری یەکگرتنی ئارەزوومەندانەمان داوەو ..... پابەندبوون بەم دەستوورەش یەکێتی ئازادانەی گەل و خاک و سەروەری عێراق دەپارێزێ".

یەکێتییەکی ئارەزوومەندانە هاتۆتە ئاراوە، لە بنەرەتدا یەکگرتنی باشووری کوردستان بووە لە گەڵ عێراقی عەرەبی لە رێگەی ریفراندۆمەوە لە سەر پرۆژە دەستووری ٢٠٠٥، هەروەها پیشێلکردنی دەستوور ماف دەداتە ئەم یەکێتییە ئارەزوومەندانە کە بە پابەندی یەکێتی خاک و گەل و سەروەری عێراق نەبێت و، ئەمەش وەک چۆن بە ریفراندۆم یەکێتییەکە ئەنجامدرا، ئاواش بە ریفراندۆم پێچەوانەکەی ئەنجام بدرێت سەبارەت بە هەرێمی کوردستان.

٢- لە ماددەی یەکەمی دەستووردا هاتووە "...... ئەم دەستوورە گەرەنتی یەکێتی عێراق دەکات"، بە هەمان شێوە ئەگەر ئەم دەستوورە پێشێل کرا ناتوانێت ئەو گەرەنتییە بکات[٢]. ئەمەش دەرفەت دەدات بە هەرێمی کوردستان کە پابەندی پاراستنی ئەو یەکێتییە نەبێت.

٣- دەستووری عێراق کیانی سیاسی هەرێمی کوردستانی دروست نەکردووە، بەڵکو تەنها دانی پێداناوەو، بە هۆیەوە یەکێتی ئارەزوومەندانەی دروستکردووە، ئەم جیاوازیەش بە روونی لە نێوان هەرێمی کوردستان و هەر هەرێمێکی تر کە دروست دەبێت لە ئایندە لە ماددەی ١١٧ دا دەردەکەوێت کە دەڵێ "١- ئەم دەستوورە لە بەرواری پیادەکردنیەوە دان بە هەرێمی کوردستان و ئەو دەسەڵاتەی ئێستایدا دەهێنێت وەک هەرێمێکی ئیتیحادی"[٣].

---

١ - بڕوانە ئەم ماددانە:
- م ٤ب ٥ : هەموو هەرێمێك یان پارێزگایەك دەتوانرێ بە زۆرینەی دەنگی دانیشتوانی لە ریفراندۆمێکی گشتیدا زمانێک بکاتە زمانی فەرمی .
م١١٩: هەر پارێزگایەك یان زیاتر دەتوانن لە رێگەی ریفراندۆمەوە هەرێم پێك بهێنن .
- م١٤٠/٥٨/ : ئەنجامدانی ریفراندۆم لە کەرکوك و ناوچە کوردستانیەکان بۆدیاریکردنی ئیرادەی هاوولاتیان تا کۆتایی ساڵی ٢٠٠٧ .
- م ١٢٦/د :هەموارکردنی دەستور بە ریفراندۆمی گشتی .
- م١٢٦/چوارەم :نابێ هەمواری دەستور بکرێ ئەگەر لە دەسەڵاتەکانی هەرێم کەم بکاتەوە تەنها بە رەزامەندی دەسەڵاتی یاسادانانی هەرێم نەبێ و بە رەزامەندی دانیشتوانی هەرێم بە ریفراندۆمی گشتی.
- م٢٠: بەشداریکردن لە کاروباری گشتی (التصویت ،الانتخاب ،التشریح).

[٢]- Article 1: ...... and this Constitution is a guarantor of the unity of Iraq.

[٣]- Article 117 / 1: This constitution, upon coming into force, shall recognize the region of Kurdistan, along with its existing authorities, as a federal region.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

هەر بۆیە دەوڵەتی فیدراڵی عێراق لە یەکگرتنی دوو کیانی سەرەکی دروست بووە نەک لە دابەشبوونی بۆ دوو کیانی قانونی – سیاسی.

٤- دەسەڵاتی ئیتیحادی دەرفەتی تەواوکاری فیدراڵی بە عێراق نەداوە، هەروەکو چۆن لە رێگەی پێشێلکردنی دەستورەوە دەرفەتی تەواوکاری جوگرافی و مافە دەستوورییەکانی بە هرێمی کوردستان نەداوە، هەروەها بێ لایەنی ئیجابی لەپیادەکردنی دەسەڵات و پەیگیری بە دەستوورەوە دەرک پێناکرێت، کە دواتر باسیان دەکەین.

٥- بە پێچەوانەی زۆر لە دەستوورە فیدڕاڵیەکان، لە دەستووری عێراقی فیدراڵیدا، یاسای ئیتیحادی ئەولەیەت و پێشەنگی و باڵایی نییە بە سەر دەستوور و یاسای هەرێمەکان لە کاتی بوونی تێکگیران و ناکۆکی لە سەر یاسایەک لە دەرەوەی دەسەڵاتە تایبەتەکانی ئیتیحادی[١].

٦- ئەگەر سەرنج بدەینە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە، وەک دەستوورێکی کاتی، دەبینین کە سیستەمی فیدراڵی عێراق لە سەر بنەمای راستییە جوگرافی و مێژووییەکان دارشتووە[٢]، بە بۆچوونی ئێمە ئەم روونی و راشکاوییە لە دەستووری عێراق نەهاتووە، لە جیاتی ئەوە ماددەی ٣ لە دەستووری عێراق ٢٠٠٥ وێنەی فیدڕاڵیەتی فرە رەگەز دەکێشێ ، هەروەها لە ماددەی ٤دا باس لە دوو زمانی سەرەکی و فەرمی کوردی و عەرەبی و ئەوانی تر دەکات و، لە ماددەی ١١٧و ١٤٠ و پەیوەندیدارەکان باس لە جوگرافیایەکی جیاوازو تایبەت دەکات بۆ باشوری کوردستان، هەر بۆیە شكڵی فیدڕاڵیەت لە عێراقدا لە روویەکەوە نەتەوەییە و، سەبارەت بە فیدڕاڵیەتی پارێزگاکانیش کارگێرییە، ئەمەش هاوکاری دەکات کە ریفراندۆم بۆ نەتەوەیەکی جیاواز لە سنوور و جوگرافیایەکی تایبەتدا رەوایی وەربگیرێت بۆ پیادەکردنی مافی چارەنووس[٣].

لە گەڵ ئەوەشدا، ئەگەر مافی جیابوونەوەی هرێمەکان یان سەربەخۆییان لە دەستووری فیدڕاڵیدا نەهاتبوو، ئەمە ئەوە ناگەیێنێت کە ئەم مافەیان لێ زەوتبکرێت، بەڵکو رێوشوێنی یاسایی هەیە کە مافە پیادەبکرێت[٤].

هەرەها ئەم لایەنە لە پرۆژە دەستووری ٢٠٠٩ی هەرێمی کوردستاندا هاتووە کە دەڵێ "گەلی کوردستان – عێراق مافی دیاریکردنی چارەنووسی خۆی هەیە و بە ویستی ئازادانەی خۆی ئەوەی هەڵبژاردووە کە کوردستان هەرێمێکی فیدراڵی بێ لە چوارچێوەی عێراقدا مادام عێراق پابەند بێ بە سیستەمی فیدڕاڵی، دیموکراتی، پەرلەمانی، فرەلایەنی و مافەکانی تاکو کۆی مرۆڤەوە، بەو جۆرەی کە لە دەقی دەستووری فیدڕاڵیدا هاتووە"[٥].

٢-١-٢ ریفراندۆم لەسەر پەیماننامەو رێکەوتننامە نێودەوڵەتیەکان

پەرلەمان دەسەڵاتی تەقدیری هەیە بۆ رێکخستنی سیستەمێکی رێکاری بۆ ریفراندۆم لەسەر ئەو پرسانەی پەیوەستن بە بەرژەوەندی گشتی وڵات، لە وانەش رێکەوتننامە نیودەوڵەتیەکان.

---

١ - بڕوانە ماددەکانی ١١٠ و ١١٥ و ١٢١ لە دەستووری عێراق ٢٠٠٥.

٢- بڕوانە ماددەی ٤ لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە ساڵی ٢٠٠٤.

٣ - بۆ زانیاری زیاتر لە سەر شێوەکانی فیدراڵیەو زانیاری سەبارەت بەم باسەوە بڕوانە: د. عثمان علي ويسي، الطبيعة الديناميكية للدستور الفدرالي، متشورات زين الحقوقية، ط١، ٢٠١٥، ص ١٦٣ – ١٧٩ وە و ٦١٥ – ٦٢٥، هەروەها الدكتور يوسف گۆران، التنظيم الدستوري للمجتمعات التعددية في الدول الديمقراطية، مركز كردستان للدراسات الإستراتيجية، ٢٠١٠، ص ٢٣٧ – ٢٥٠.

٤ - بڕوانە: الدكتور شورش حسن عمر، خصائص النظام الفدرالي في العراق، مركز كردستان للدراسات الإستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٩، ٤٤ – ٤٨.

٥ - ماددەی ٧ لە پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان – عێراق ساڵی ٢٠٠٩.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

کەواتە لە چەندین بابەت و بڕیاری گرنگدا، گەڕانەوە بۆ رای دەنگدەری تایبەت یان گشتی بە دەستووری کراوە، مافی چارەنوسیش کە مافێکی سروشتی و دیموکراسی و پرینسیپ و رێسایەکی پەسندکراوی کۆمەڵگەی نیودەوڵەتیی و رێکخستنی نێودەوڵەتییە، دەبێت پابەندی رۆحی دەستوور و یاسای نیودەوڵەتی بێت، بە تایبەت کە عێراق ئەندامی نەتەوە یەکگرتوەکانە و، پابەندە بە پرینسیپێکی ئیلزامی ئەم رێکخراوە، هەروەها عێراق لە ساڵی ١٩٧٠ موسادەقەی هەردوو پەیماننامەی نەتەوەیەکگرتووەکانی بۆ مافە مەدەنی و سیاسیەکان و مافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریەکانی ساڵی ١٩٦٦ کردووە، دوای رێکەوتنی ١١ی ئاداری ١٩٧٠و، بە شێوەیەکی فەرمی لە ١٩٧١ چووەتە ناو رێکەوتننامەکە.

٢-٣ ئامرازەکانی داواکردن و پیادەکردنی مافی چارەنووس

ئەگەر گەلێک بیەوێت سەربەخۆ بێت، دەبێ ئامرازی داواکردن و ئامرازی پیادەکردنی بەرقەرار بکات، بە کورتی لە خوارەوە ئاماژەی بۆدەکەین:

أ. ئامرازەکانی داواکردن

لە سەرەکیترین ئامرازەکانی داواکردن بۆ سەربەخۆیی بریتین لە بوونی بزوتنەوەی رزگاریخوازی ، راگەیاندن و ئەنجامدانی کۆڕ و کۆبوونەوەی سیاسی، ئامرازەکانی ئاشتی، بوونی کیان لە ناو یەکەیەکی ئیتیحادی، رووبەرووبونەوەی گەلێک بە تاوانی نیودەوڵەتی بە تایبەتی جینۆساید.

ب. ئامرازەکانی پیادەکردن

لە دیارترین ئامرازەکانی پیادەکردنی مافی چارەنووس، ریفراندۆم و ، بڕیاری پەرلەمان و، بڕیاری سەرۆک یا سەرکردایەتی بزوتنەوەی رزگاری نیشتمانی (بە پاڵپشتی شەرعیەتی شۆڕشگێری لە کاتی سەرکەوتنی خەباتی چەکداری یان لە میانەی دان و ستان لە گەڵ دەسەڵاتی ناوەندی) ، یان سەرۆکی هەڵبژێراو کە مەرسوم دەربکات بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم، یان لە رێگەی بڕیارێکی نێودەوڵەتی[1] .

٢-٤ ئاستەنگەکانی بەردەم ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی باشوری کوردستان

ئامانجی ئەنجامدانی ریفراندۆم، گەیاندنی پەیامی خەڵکی کوردستانە بۆ کۆمەڵی نێودەوڵەتی کە دەکرێت کوردستان سەربەخۆ بێت و، لەم ناوەشدا هاریکاری ئیجابی کۆمەڵی نێودەوڵەتی دەبێت بۆ دەستەبەرکردنی خواستە دیموکراسی و مەدەنیەکان، بە لە بەرچاوگرتنی ئەم سەرنجانەی لە سەرەوە باس کران، باشوری کوردستان شەرعیەتی یاسایی ئەنجامدانی ریفراندۆمی هەیە، لە هەردوو ئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمی و ناوخۆی عێراق و کوردستان، ئەگەر ئەو راستیە لە بەرچاو بگرین کە لە رۆژهەڵاتی ناوین چوار نەتەوەی سەرەکی هەیە و، کوردستانیش کۆلۆنالییەکی نێودەوڵەتییە، ئەوا ئاستەنگی جۆراو جۆر هەیە:

یەکەم: ئاستەنگی نێودەوڵەتی

نەتەوەی کورد و جوگرافیای کوردستانن بە سەر هەرسێ نەتەوەی سەرەکی فارس و تورک و عەرەب دابەش بووە، هەریەکە دەوڵەتی بەهێز و سەربەخۆیان هەیە و، لە ئاستی هەرێمی مەرکەزیەتییان هەیە و، بەرژەوەندی نێودەوڵەتی لە ئارادایە و، ئەستەمە باوەڕ بە وە بکرێت کە

١ـ الحاكم عبدالرحمن سليمان الزيباري، المصدر السابق، ص٣٩٨.

هاندەر یان یارمەتیدەر یان بە بێ گرفت تەماشـــای ئەنجامدانی ریفراندۆم بکەن لە باشـــووری کوردستاندا.
ئەوەی پەیوەندی بە لایەنی دانپێدانان هەیە، ئەوە پێویستی بە کاری هەموو کوردستانییەک و پارتە سیاسیەکان و دامەزراوەکان هەیە.
ئایا کوردســـتان دەتوانێ هاوپەیمانییەک، یان کۆبەندێکی پارتە نێودەوڵەتیەکان، یان رێکخراوێکی نێودەوڵەتی یان هەرێمی بکاتە هەماهەنگی ئەنجامدانی ریفراندۆم.
ئەستەمە کۆمەڵی نێودەوڵەتیش بە هێز و توانای ماددی و مەعنەوی لە ئێستادا پشتیوان بێت و بڕیاری نێودەوڵەتی هەبێت بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم.
دووەم: ئاستی ناوخۆ
گرفتی سیاسی لە ناوخۆی باشووری کوردستاندا هەیە، کە پەیوەستە بە متمانی سیاسی نێوان لایەنە سیاسییە سەرەکیەکانی باشووری کوردستان، بەڵام وەک مێژووی ئەنجامدانی ریفراندۆم لە زۆر لەو شوینانەی ریفراندۆمی نیشتمانی تێدا ئەنجامدراوە، ئاساییە کە هەموو پارتە سیاسیەکان رەزامەند نەبن لە سەر ئەنجامدانی ریفراندۆم.
بەڵام تۆکمەکردنی بەرەی ناوخۆی کوردســـتانی دەبێتە فاکتەری هەرە بەهێز بۆ پێکانی ئامانجەکانی ئەنجامدانی ریفراندۆم، لەم رووەوە پێویستمان بە تۆکمەکردنی یەکێتی نەتەوەیی و نیشتمانی هەیە.
سێیەم: نەبوونی یاسا
هەرچەندە لە گوتاری ســەرۆکی هەرێم لە پەرلەمانی کوردســتان لە ٣ی تەمووزی ٢٠١٤ هاتووە کە کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن دروست بکرێت و بۆ ریفراندۆم خۆمان ئامادە بکەین، بەڵام کە کۆمسـیۆنی ســەربەخۆی هەڵبژاردن و راپرســی دروســت بوو، یاســای ئەنجامدانی ریفراندۆمی دەرنەکرد[1].
نەبوونی یاســای هەڵبژاردن یان بڕیارێکی نێودەوڵەتی گرفتێکی یاســاییە لە بەردەم ئەنجامدانی ریفراندۆم، بەڵام بێگومان هەمیشــە دەبێ دەرفەتێک هەبێت لە بەردەم ئەوەی کە هیچ یاســاوێک ئیرادەی رەوای گەل بۆ مافی رەوا کۆت و بەند نەکات.

٣- میکانیزمی ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی لە باشوری کوردستان
ریفراندۆم بە شـیوەیەکی گشـتی پرسـێکی گرنگی سـیاسـی و یاسـایی بووە لە باشـوری کوردسـتان، بە تایبەت ریفراندۆمی نیشتمانی، لە خوارەوە باسی پێشینە و رێوشوێن و میکانیزمی ئەم پرسە دەکەین.
٣-١ پێشینەی کاری ریفراندۆمی نیشتمانی
خەباتی بزووتنەوەی ئازادیخوازی کوردسـتان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردسـتان بووە[2]، هەروەها ئەم پرســە لە دوو دەیەی رابردوودا، ســێ جار باس کراوەو بیری لێکراوەتەوە، لە هەندێ جاردا بە سیستەماتیک کراوە:

[1]- یاسای ژمارە ٤ی ٢٠١٤ کە لە دانیشتنی پەرلەمان ژمارە ١٨ لە رۆژی ٢٧ی ٧ ی ٢٠١٤ دەنگی بۆدرا، بە گوێرەی ماددەی دووەم بڕگەی یەکەم، تاکە دەسەڵاتە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردن و راپرسی لە سەرتاسەری کوردستانی عێراقدا.
[2] - بڕوانە: دکتۆر جاسم تۆفیق خۆشاو، مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠١، ل ٤٤٢- ٤٤٣.لە ساڵی ١٩٢٠ لە کۆنگرەی قاهیرە کە وەزیری کۆڵۆنیاڵەکان ونستۆن تشرشل ئامادەبوو مافی ئەوە درا بە کورد کە لە ریگەی ریفراندۆمەوە بڕیار لە چارەنووسی پەیوەندی خۆی لە گەڵ دەوڵەتی عێراق بدات، کە بڕیار بوو دروست بکرێت.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

أ- کەمپینی نێونەتەوەیی ریفراندۆم بۆ سەربەخۆیی کوردستان: ئەم کەمپینە دوای وەستانی شەڕی ناوخۆو، رێکەوتننامەی نێوان هەردوو پارتی حوکمڕان لە ١٧ – ١٠ – ١٩٩٨ کە بە رێکەوتننامەی واشنتۆن ناسراوە دروست بووە.

ب- بزووتنەوەی ریفراندۆم: ئەم بزووتنەوەیە لە ناوەراستی ساڵی ٢٠٠٣ دروست بوو، ئێستاش بەردەوامە . وەک بزاوتێکی مەدەنی ریفراندۆمی نافەرمی لە گەڵ ٣١ی ١ی ٢٠٠٥ دا ئەنجامدا و، جۆرێک بوو لە را وەرگرتن و نارەزایی گەلی سەبارەت بە بەردەوامبوونی دەوڵەتی عێراق لە پێشێلکردنی مافەکانی گەلی کوردستان.

ت- پەیامی سەرۆکی هەرێم لە نەورۆزی ٢٠١٢ تیایدا هاتووە : "بەر لە زیاتر لە ٢٥٠٠ ساڵ کورد ڕاپەری و دیکتاتۆریەتی قەبول نەکرد، لەو ڕۆژەوە کورد لە تێکۆشان و بەرخوداندا بووە لە پێناوی ئازادی و سەربەستی تا ئیمرۆ، ئەمەش زۆر مانا هەڵدەگرێت مانای ئەوەیە کە ئێمە میللەتێکی زیندووین و میللەتێکین بندەستی و زۆرداری لە کەس قەبول ناکەین، میللەتێکین ئەبێ ئازاد بین و بە ئازادی بژین، ئەمە دەرسێکە بۆ ئێمە و هەموو خەڵکی تر".

پوختەی ئاراستەی سەرۆکی هەرێم لە گەڕانەوە بۆ رای گەل، لەم پاساوانەدا خۆی دەبینێتەوە:
کاتی ئەوە هاتووە هەموو راستیەکان بۆ خەڵکی کوردستان و بۆ خەڵکی عێراق روون بکرێنەوە با بزانین خیلافی ئێمە لەسەر چییە، خیلافی ئێمە لەسەر ئەمەیە:
یەکەم: پابەندنەبوون بە دەستوور کە ڕۆژانە خەرقی ئەو دەستوورە دەکرێت.
دووەم: شەراکەتە لە حوکم لە بەینی کورد و عەرەب (یەعنی عەرەبی شیعی و عەربی سوونی) لەگەڵ ڕیزگرتن و بەشداری کردنی مکوناتی تر کە ئەصلەن ئێستا ئەو شەراکەتە مانایەکی نەماوە.
سێیەم: جێبەجێکردنی رێککەوتننامەکانی هەولێرە کە ئەصلەن پشت گوێ خراون و جێبەجێ نەکراون.
بە موجەرەد بە گەیشتنیان بۆ سەر حوکم هەموو رێککەوتنێکیان لە بیر چوو.
چوارەم: لەسەر کەرکوك و ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم کە هەمیشە خۆیانی لێ ئەدزنەوە، ئێمە ئەو پەری مرونەتمان بەکارهێنا، ....، ئێمە هەوڵمان داوە و کەمتەرخەمیشمان نە کردووە، بەڵام نیەتێکی پاکمان پیشان داوە ویستمان لە ڕێگەی دەستوورەوە چارەسەر بکرێت، ئێمە وامانزانی خەڵك ئیحترامی پەیمان دەگرێت، ئیحترامی ئیمزای خۆی دەگرێت، بە پێی دەستوورێك چارەسەری ئەو کێشانە دەست نیشان کراوە، بێگومان ئەگەر بە پێی دەستوور چارەسەر کرابا و ئێستاش چارەسەر بکرێت ئەمە پەسەندە، بەڵام مومکین نییە ئێمە واز لەم بابەتە بینین چونکە مەسەلەیەکی لە مەبدەئی مەبدەئی ترە بۆ ئێمە.
پێنجەم: مەسەلەی پێشمەرگە هەموو ئەزانن پێشمەرگە چ ڕۆڵێکی بووە بۆ هەموو عێراق ئێستا وەکو دوژمن، دوژمنایەتی پێشمەرگە دەکەن ئەمە پێنج شەش ساڵە هەرچی میزانییەی پێشمەرگەیە دزیویانە ناهێڵن بێت بۆ کوردستان.
شەشەم: مەسەلەی نەوت و غاز لە ساڵی ٢٠٠٧ لە مانگی شوباتی ٢٠٠٧ ئێمە ئیتفاقمان کرد لەسەر پرۆژەیەك بۆ نەوت و غاز کە بچیت بۆ پەرلەمان، ئەگەر تا مانگی ٥ی ئەو ساڵە لە پەرلەمان دەرباز نەبوو هەردووك لامان هەرێم و حکومەت بۆیان هەیە عقود ئیمزا بکەن، ئێمە بە پێی دەستوور هیچ خیلافێکمان نییە نەوت و غاز مولکی عێراق و واریداتیشی بۆ هەموو خەڵکی عێراقە کەواتە بۆ قانونەکە نانێرن بۆ پەرلەمان، بەڵام هەر کۆمپانیایەك بێت بۆ ئەوەی عەقدێك لەگەڵ هەرێم ئیمزا بکات ئەوان شێت ئەبن، لە بەغدا ئەزانن ئەمە دەستووریە، موشکیلە ئەوە نییە کە ئەو عقودانە دەستووری نیین، بەڵام چاویان هەڵناهێت و دژی ئەوەن کە کوردستان پێش بکەوێت.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

حەوتەم: خاڵی تر دروستکردنی سوپایەکی یەك ملیۆنییە کە وەلای بۆ یەك نەفەر بێت و "سوپایەکی نیشتمانی نەبێت"[١].

هەروەها دەڵێت: "کاتی ئەوە هاتووە بڵێین ئیتر بەسە، عێراق بەرەو هەڵدێر دەچێت، خەریکە چەند کەسێك حوکمی عێراق بەرەو دیکتاتۆریەت ببەن، عێراق لە قەیرانێکی جددی دایە. بە نسبەتی ئێمە بە هیچ شێوەیەك قابلی قەبول نییە بەردەوام بوونی ئەم وەزعە، بۆیە داوا لە رابەرانی هەموو حزب و لایەنە سیاسیەکانی عێراق، تێکرای عێراق دەکەم، هەرچی زووتر دانیشن و بەپەلە چارەسەرێك بۆ ئەم وەزعە بدۆزنەوە ئالیەتی بۆ دابنێن و، لە کاتێکی کورت چارەسەری ئەم وەزعە بکرێت، ئەگینا، ئێمە دەگەڕێینەوە بۆ میللەتی خۆمان وە بڕیاری کۆتایی میللەتی ئێمە دەیدات پاشان با کەس گلەیی نەکات"[٢].

ث- لە راگەیاندنی هاوبەشی کۆبوونەوەی سەرۆکی هەرێم لە گەڵ پارتە سیاسیەکان لە ٢٧ – ٣ – ٢٠١٢ هاتووە : سەبارەت بە ئەگەرە سیاسیەکانی ڕۆژهەڵات و ناوچەکە و کوردستانیش، کۆبوونەوە وەکو مافێکی یاسایی و دیموکراسی جەختی کردەوە کە گەلی کوردستانیش وەکو هەموو گەلانی جیهان سوود لە هەر هەلێکی گونجاو ببینێت بۆ دیاری کردنی مافی چارەی خۆنووسین و بەدی هێنانی ئامانجە هەتا ئێستا بەدی نەهاتووەکانمان[٣].

ج- کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و راپرسی کە لە ٢٠١٤ یاسای بۆ دەرچوو[٤].

کەواتە دەسەڵاتی سیاسی و پارتە سیاسیەکان و لیژنە و بزوتنەوەی ریفراندۆم لە باشوری کوردستان، جەخت لە ئەنجامدانی ریفراندۆم دەکەنەوە.

لە هەموو بارێکدا، راگەیاندنی سەرکردەکان گرنگە بۆ ئەنجامدانی راپرسی ومانای یاسایی و سیاسی هەڵدەگرێ، بۆ نموونە: ئەگەر لە راپرسی کۆمارەکانی بەلتیک وردبینەوە دەبینین کە لە زستانی ١٩٩١ دا کرا، سەردەکانی بە ئاشکرا رایانگەیاند، کە ئامانجمان لە راپرسی، ئەوەیە کە وەڵامی ئەو پروپاگەندانەی سۆڤیەتی کۆن بدەینەوە، کە دەینگووت، تەنها چەند گرووپێکی توندڕەوی نەتەوەیین، داوای سەربەخۆیی دەکەن و دەیانەوێ لە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەت بچنە دەرەوە[٥].

٣- ٢لە چ کاتێکدا ریفراندۆمی نیشتمانی ئەنجام بدرێت

گشت پرسی بۆ وەرگرتنی رای خەڵك ئەنجام دەدرێت لە بابەتێکی دیاریکراودا، لە ریفراندۆمی نیشتمانی کاتێک ئەنجام دەدرێت کە گەلێکی دیاریکراو، لە بارودۆخێکی گونجاودا، بەرژەوەندیەکانی بۆ سەربەخۆیی بەهێز و کاریگەر بێت و، پانتاییەکی فراوانی رای گشتی رەزامەند بێت و، شەرعییەتی قانونی لە ئارادابێت.

گەلان کاتی گونجاویان بۆ ئەنجامدانی گشتپرسی نیشتمانی هەڵبژاردووە، یان کارەکتەرێکی سیاسی یان پارتێکی سیاسی یان چەند پارتێک یان هەموو ئەم ئەرکەی لە خۆ گرتووەو پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی خستۆتە روو.

---

١ - دەقی پەیامی سەرۆکی هەرێمی کوردستان لە ٢١ – ٣ - ٢٠١٢ .
٢ - پەیامی سەرۆکی هەرێمی کوردستان لە ٢١ – ٣ - ٢٠١٢
=http://www.presidency.krd/kurdish/articledisplay.aspx?id=830G5e8rYsE
٣ - راگەیاندنی هاوبەشی کۆبوونەوەی سەرۆکی هەرێم لەگەڵ پارتە سیاسیەکان لە ٢٧ – ٣ – ٢٠١٢، لەم پێگە ئەلکترۆنییە ببینە:
http://www.presidency.krd/kurdish/articledisplay.aspx?id=bfaN9CnejL4=
٤- یاسای ژمارە ٤ی ساڵی ٢٠١٤، بە بڕیاری ژمارە ١٠ ی ساڵی ٢٠١٤ لە لایەن سەرۆکی هەرێمەوە پەسند کرا.
٥- تۆم گولبێری،ریفراندۆم باشترین شێوازی خەباتە،وەرگێڕانی ئیدریس ئیبراهیم، چاپی یەکەم، سلێمانی،٢٠٠٤، ل٩٥.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ئەنجامدانی ریفراندۆم بۆ مافی چارەنووس لە گەڵ کۆتایی سەردەمی کۆڵۆنیالیزم بە تایبەت لە شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە لە گەڵ راگەیاندنی نەتەوە یەکگرتووەکان سەبارەت بە سەبەخۆییدان بە گەلان و وڵاتانی کۆڵۆنیکراو، بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان ژمارە ١٥١٤لە ١٤ کانونی یەکەم ١٩٦٠.
دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان بە تایبەتی فەرەنسا و بەریتانیا – بە بارێکی گران لە جەنگی جیهانی دووەم دەرچوون، هاوکێشەیەکی نوێ بە دەرکەوتنی هەردوو لایەنی سەرەکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکێتی سۆڤیەت وەک دوو جەمسەری سەرەکی هاتنە ناو رێکخستنی پەیوەندیە نیودەوڵەتیەکان و بڕیاردان لە ناو ئەنجوومەنی ئاسایش و بلۆکبەندی جیهانی. بەم شێوەیە فەرەنسا لە ساڵی ١٩٥٨ سەربەخۆیی زاتی وەک هەنگاوی یەکەم بەرەو سەربەخۆیی تەواو خستە روو ، ئەمەش بە یاسایەک کە بە یاسای ساڵی ١٩٥٦ ناسراوە، ئەم ریفراندۆمە گەلیانەش لە رێی ئەم یاسایانەوە ، وەک مەخرەجێکی شەرەفمەندانە بۆ ئازادی گەلان ناسراوە[١].
لە ئێستادا، بۆ باشووری کوردستان ئەو پرسیارە دێتە ئاراوە، ئەگەر کۆمیونیتەی زۆرینەی باڵا دەستی عەرەب لە عێراقدا وەک هاوڵاتی پلە دوو مامەڵەی لە گەڵدا کردووە، دەستووری هەمیشەیی جێبەجێنەبوو، تاک و گەلی کوردستان هەستیان بە شکۆمەندی مرۆیی نەکردوو، ناکۆکی توندی سیاسی و ناسیاسی بەردەوام بوو، خەڵکی کوردستان هەستیان بە ئاشتی و ئارامی نەکردوو، ئایا دەرفەت و کاتی ریفراندۆمی نیشتمانی نابێت؟
لە کۆبوونەوەی بارزانی لە گەڵ لایەنە سیاسیەکان لە ١٨ – ٥ – ٢٠١٥ داوای پێکهێنانی لیژنەیەک کرا بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم و راگەیاندنی سەربەخۆیی و ، لیژنەکەش لە گەڵ لایەنە هەرێمی و نیودەوڵەتیەکان ئەم باسە بخاتە روو .
لە ٢٦ی / ١ / ٢٠١٦ کۆبوونەوەی نێوان بەڕێز سەرۆکی هەرێم مسعود بارزانی و پارتە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستان گەیشتە ئەم بڕیار و ئەنجامانە[٢]:
دووەم: بەشداربووانی کۆبوونەوەکە پاڵپشتیی خۆیان بۆ پرۆسەی ڕیفراندۆم ڕاگەیاند و بە پێویست زانرا کە بۆ سەرخستنی پرۆسەی ڕیفراندۆم کۆدەنگییەکی نیشتیمانی ساز بدرێت ئەویش لە ڕێگەی یەکخستنەوەی ناوماڵی کوردستان و پتەوترکردنی متمانەی نێوان لایەنە سیاسییەکان و خەڵکی هەرێمی کوردستان. هەر پەیوەست بەم باسەوە لایەنە سیاسییەکان ئەوەیان دووپات کردەوە کە پێویستە ئەو دەرفەتە بە خەڵکی کوردستان بدرێت کە ڕای خۆیان لەبارەی چارەنووسی خۆیان بە جیهانییان ڕابگەیێنن.
چوارەم: بەشداربووانی کۆبوونەوەکە لەسەر ئەوە هاوڕابوون، کە پێویستە بە سوودوەرگرتن لە ئەزموونەکان هەرچی زووترە پەرلەمان کارا بکرێتەوە و زەمینەیش بۆ ئاشتەوایی سیاسی نێوان لایەنەکان خۆش بکرێت و بۆ ئەو مەبەستەیش بڕیار درا کۆمیتەیەکی تایبەت پێکبهێندرێت، کە ئەرکەکەی بریتی دەبێت لە زەمینەسازی بۆ کاراکردنەوەی پەرلەمان و حکوومەت و چارەسەری پرسی سەرۆکایەتی و سەرخستنی ڕیفراندۆم، هەروەها ئەو کۆمیتەیە لە ماوەی حەفتەیەکدا کارەکانی

---

١ - موسوعة الجزيرة، ٣١ – ١٢ – ٢٠١٥، على الموقع التالي :
http://www.aljazeera.net/encyclopedia/conceptsandterminology
٢- ڕۆژی سێشەممە ٢٦ـی ١ـی ٢٠١٦ لە سەلاحەدین سەرۆك و سكرتێر و نوێنەری پارتە سیاسییەكانی هەرێمی كوردستان بە مەبەستی گۆڕینەوەی ڕاوبۆچوون لەسەر پرسە هەنووكەییەكانی هەرێمی كوردستان و گەیشتن بە كۆدەنگی و دۆزینەوەی ڕێگەچارە بۆ گرفتەكان لەگەڵ مەسعود بارزانیدا كۆبوونەوە.لە كۆبوونەوەكەدا، كە كۆسرەت ڕەسول و هەروەها سەرۆك و جێگری سەرۆكی حكوومەت ئامادە بوون، سەرەتا بارزانی وتەیەكی بۆ ئامادەبووانی كۆبوونەوەكە پێشكەش كرد و باسی بارودۆخی سیاسیی هەرێمی كوردستانی كرد و داوای لە ئامادەبووان كرد، كە لە كۆبوونەوەكەدا بەشێوەیەكی بەرپرسیارانە بیر لە چارەسەركردنی بارودۆخەكە بكەنەوە .

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

تەواو دەکات و ئەنجامەکانی دەخاتە بەردەم کۆبوونەوەی داهاتووی پارتە سیاسییەکان لەگەڵ سەرۆکی هەرێمی کوردستان.

پێنجەم: سەبارەت بە گۆڕانکارییەکانی ناوچەکە، کۆبوونەوەکە جەختی کردەوە کە هەرێمی کوردستان نابێتە بەشێك لە ململانێکانی ناوچەکە و تەئکیدی لە سەر پاراستنی مافی دیاریکردنی چارەنووس و مافە دیموکراتییەکانی گەلی کوردستان کردەوە.

شەشەم: کۆبوونەوەکە بە پێویستی زانی کە دیالۆگ و دانوستان لەگەڵ بەغدا بەردەوام بێت لەپێناو گەییشتن بە چارەسەرکردنی کێشەکان.

سەبارەت بە راگەیاندنی هەڵویستی حزبەکان، ئیوارەی رۆژی (١١ - ٢- ٢٠١٦) مەکتەبی سیاسی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، بەسەرپەرشتی جێگری یەکەمی سکرتێری گشتی یەکێتیی و بەئامادەبونی جێگری دووەم و تەواوی ئەندامانییەوە، کۆبوونەوەی ئاسایی لەسەر دۆخی ئێستای کوردستان ئەنجامدا، سەبارەت بە پرسی ریفراندۆم لە راگەیێنراوەکەدا هاتووە:

"چوارەم: یەکێتیی، هەردەم لەگەڵ مافی چارەی خۆنوسینی نەتەوەکەمانە. بۆیە، جەختدەکەینەوە، کە لەهەلومەرجی رەخساودا، لەکوردستاندا ریفراندۆم بەمافی دیموکراسی و یاسایی گەلەکەمان دەزانین. چاوەڕوانی گەلی عەرەب و تورکمان و خەڵکی تری عیراق و گەلانی ناوچەکەشین، لەبەدیهێنانی ئەم مافەدا، پشتیوانی گەلی کوردستان بن)[1].

هەروەها بزووتنەوەی گۆڕان لە راگەیاندنی پرۆژەیەکی هەمەلایەندا، دەڵێت: ڕیفراندۆم پرسێکی نیشتمانییە نەک حیزبی، بۆیە پێویستە بریاردان لەسەر ئەم پرسەو ڕێکارە یاساییەکانی بسپێردرێت بە پەرلەمانی کوردستانو رێوشوێنی پێویست بگیرێتە بەر بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم لەسەر سەربەخۆیی کوردستان تا کۆتایی ساڵی ٢٠١٦ [2].

٣-٣میکانیزمی ریفراندۆمی نیشتمانی لە باشوری کوردستاندا

ریفراندۆم لە سەر داواکاری دەسەڵاتی راپەڕاندن دەبێت بۆ ئەنجامدانی هەموارێکی دەستووری یان یاسایەک یان کارێکی سروشت ئابووری یان کۆمەڵایەتی .. هتد کە ببێتە جێگای کێشە کێشمی جەماوەری و رای گشتی. هەروەها دەکرێ لە سەر رای پەرلەمان یان گەلی یان هەردوکیان بەیەکەوە بێت، بۆ نموونە لە سویسرا زۆربەی ریفراندۆمەکان لە رێگەی دەستپێشخەری گەلیەوە ئەنجام دەدرێن [3]. سەرەکیترین کارەکتەرەکانی بەشدار لە بڕیاری ریفراندۆم لە باشووری کوردستان بریتین لە:

یەکەم:لە باشوری کوردستان دەستەی سەربەخۆی ئەنجامدانی هەڵبژاردن و راپرسی هەیە کە تاکە دەسەڵاتە بۆ ئەنجامدانی رێکاری هەموو هەڵبژاردن و راپرسیە گشتیەکان لە سەرتاسەری کوردستان – عێراق[4].

دووەم: پەرلەمانی کوردستان دەسەڵاتی باڵای یاسادانانە و، لە یاسای پەرلەماندا هاتووە کە :

پەرلەمان دەسەڵاتی هەیە: بۆ (بڕیاردان لە سەر رێکەوتنەکان و، یەکلاکردنەوەی کێشە چارەنوسسازەکانی گەلی کوردستان – عێراق، دیاریکردنی پێوەندی یاسایی لە گەڵ دەسەڵاتی

---

١ - راگەیێنراوی فەرمی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، لەم پێگەیە :
http://www.xendan.org/dreja.aspx?=hewal&jmara=59545&Jor=1
٢- خاڵی ٨ لە راگەیێنراوی پرۆژەی چاکسازی بزووتنەوەی گۆڕان لە ١٤ – ٢ – ٢٠١٦.
٣ - ئنسکلۆپیدیای جەزیرە، لە سەر ئەم سایتە:
http://www.aljazeera.net/encyclopedia/conceptsandterminology
- یاسای ژماه ٤ی ساڵی ٢٠١٤ ، یاسای کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و راپرسی، کە لە دانیشتنی ئاسایی ژمارە ١٨ی رۆژی ٢٣ / ٧ / ٢٠١٤ دەنگی بۆدراو، بە بڕیاری ژمارە ١٠ ی ساڵی ٢٠١٤ پەسندکرا و دەرچوێنرا.٤

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ناوەندی)[١]. هەروەها پەرلەمان مەرجەعی یاسایی و دەستووری و سیاسی هەرێمی کوردستانە[٢]. بێگومان پەرلەمان شوێنی بە یاساییکردنی پڕۆژەو ئەرک و پێداویستییە یاساییەکانە و، پەرلەمان دەتوانێ یاسای ئەنجامدانی ریفراندۆم دەربکات.

سێیەم: ئایا هەرێمی کوردستان و دەسەڵاتی ئیتیحادی دەگەنە ڕێکەوتنێک و تێگەیشتنێک بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم و سەربەخۆبوونی باشووری کوردستان؟.

ئەگەر ئەم تێگەیشتنە بێتە دی، ئەوا هیچ گرفتێکی یاسایی لە بەردەم ئەنجامدانی ریفراندۆم دروست نابێت و، دەکرێت لە پەرلەمانی عێراقەوە یاسایەک بۆ ئەنجامدانی ڕاپرسی دەربکرێت. هەروەها دەکرێت لە پەرلەمانی کوردستان ئەم یاسایە دەربکرێت.

چوارەم: ئەگەر هەرێمی کوردستان بە بێ ڕەزامەندی دەسەڵاتی ئیتیحادی بڕیاری ئەنجامدانی ریفراندۆمی دا، دەکرێت یەکگرتنی ئارەزوومەندانە و پێشێلکردنی دەستووری عێراق و مافی یاسایی خەڵکی کوردستان لە بڕیاردانی چارەنووسی خۆی بۆ هێنانەدی سەربەخۆیی هاوشان لە گەڵ زۆر لەو پاساوە یاساییانەی لە سەرەوە باسکران، ببێتە سەنتەری ڕاگەیاندنی بڕیاری ئەنجامدانی ریفراندۆم و، بۆ ئەم مەبەستەش هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و ڕاپەڕاندن لە کوردستان هەماهەنگی بکەن بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە.

پێنجەم: ئایا باشووری کوردستان دەتوانێ پشتگیری نەتەوە یەکگرتوەکان یان یەکێتی ئەورووپا یان ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بکاتە شەریکی ئەنجامدانی ریفراندۆم و سەرپەرشتی بکات؟، ئەوا ڕەوایی زیاتر و کیشە کەمتر دەبێت بە مەبەستی هاوکاری و دانپێدانان. زۆر لە گەلان بە بڕیاری نێودەوڵەتی ریفراندۆمیان ئەنجام داوە.

گەلی کوردستان کە سیفەتی گەلی هاوبەشی هەیە لە دەوڵەتی عێراقدا وەک یەکێک لە دوونەتەوە سەرەکیەکەی عێراق (کورد و عەرەب)، دەکرێ عێراق، هەروەها کۆمەڵی نێودەوڵەتی بە ڕەزامەندی دەسەڵاتی ئیتیحادی یان بە بێ ڕەزامەندی ئەوان هاوکار و پشتیوان بێت لە ئەنجامدانی ریفراندۆم[٣].

شەشەم: هەروەها ئەگەر ئەمانە نەکرا، ڕای گشتی خەڵک بۆ پێشکەشکردنی پێشنیازی گەلی بۆ پەرلەمانی عێراق و کوردستان و نەتەوە یەکگرتوەکان، ڕەوایی یاسایی دروست دەکات بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم.

---

١ - بڕگەی ٢ لە ماددەی ٥٦ لە یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان – عێراق.

٢ - بڕیاری ژمارە ١ی ٢٠٠٥ی پەرلەمانی کوردستان.

٣ - بڕوانە چارتی نەتەوە یەکگرتووەکان تایبەت بە مافی چارەنووس، ماددەکانی ١ و ٢ و ٥٥. بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان ١٥١٤ لە لە ١٩٦٠/١٢/١٤ ، و بڕیاری ١٥٤١ لە ١٩٦٠/١٢/١٥ و، بڕیاری ٢٢٠٠ لە ساڵی ١٩٦٦ وبڕیاری ٥٢٨٨ی ساڵی ١٩٦٩، بڕیاری ٢٦١٥ لە ١٩٧٠/١٠/٢٤ و، بریاری ٢٦٧٢ لە ساڵی ١٩٧٠ و، بڕیاری ٢٧٨٧ لە ساڵی ٢٧٨٧ لە ١٩٧١/١٢/٦ و، بڕیاری ٢٩٥٥ لە ١٩٧٢/١٢/١٢ و، بڕیاری ٣٠٧٠ لە ١٩٧٣/١١/٣٠ و، بڕیاری ٣٣١٤ لە ١٩٧٤/١٢/١٤ و، بڕیاری ٣٢٤٦ لە ساڵی ١٩٧٤ و، کۆنگرەی بەناوبانگی هیلسنکی لە ١/٨/ ١٩٧٥.

دەبێ ئەو ڕاستییە لە بەرچاوبگرین کە: "بەیاننامەی ڕەسمی بەریتانیا و عێراق لە ١٩٢٢ دا خوارووی کوردستانی لە باکوور دابڕی، بەمەش بەندی ٦٤ ی سیڤەر و ئایدیای دەوڵەتی کوردی ڕەتکرایەوە، لێرەشەوە چارەنووسی کورد خەسڵەتی نێونەتەوەیی لێزەوتکراو کرا بە مەسەلەی ناوخۆ، هەرچەندە خەسڵەتی نێونەتەوەیی کێشەی کورد هەر دەمێنێت، کە نابێ دوور لە سیاسەت و ڕووداوەکانی جیهان و دوور لە یاسای نێودەوڵەتان سەیر بکرێت". بڕوانە: د. مارف عومەر گوڵ، پێوەندی مەسەلەی کورد بە یاسای نێودەوڵەتانەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل٤٢.

ئەگەر سەرنج بدەین، دەبینین دەوڵەتان خۆ لەوە دەبوێرن، بە ئاشکرا پشتیوانی لە جیابوونەوەی هەرێمێکی ناو دەوڵەتێکی دیکەی ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان بکەن، چونکە زۆربەی دەوڵەتەکان، فرەنەتەوەو پێکهاتەن و دەترسن ئەم پشتیوانیەیان بۆ هەرێمێک، سەربکێشێتە فەوزاو ئاشوب و ناسەقامگیری ناوخۆش و دەوڵەتی خۆیان بگرێتتەوە.

ئاسۆ کەریم، چەند سەرە قەڵەمێک لە بارەی جیابوونەوەی باشووری کوردستانەوە، بەشی دووەم، ڕۆژنامەی هەولێر، ژمارە ٢٣٣١ لە ٨ – ٣ – ٢٠١٦، ل ٦.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەرپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

حەوتەم: لە باودۆخی سیاسی باشووری کوردستاندا، بە بۆچوونی ئێمە، پارتە بەشداربووەکان لە حکومەتی هەرێم دەتوانن بڕیار بدەن و سەرۆکی هەرێم مەرسومی ئەنجامدانی ریفراندۆم دەربکات.
ئەگەر پارتە سیاسیەکانی بەشداربوو لە حکومەتی هەرێم لە بەر هەر هۆو پاساوێک رازای نەبوون، ئەوا دەکرێ رای جیاواز هەبێت و، جیاوازی رای پارتە سیاسیەکان نەبێتە هۆی ئەنجامنەدانی ریفراندۆم.
پێویستە لێرەدا جەخت بکەینەوە کە ریفراندۆم رواڵەتێکی پیادەکردن و پراکتیزەکردنی حوکمە لە سیستەمی دیموکراسی نیمچە راستەوخۆدا، پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی دەبێ لێکدانەوە لە سەر بنەمای گەل People Approach دابمەزرێت و، لە دیدگای گەل و نەتەوەی بێ دەوڵەت سەرچاوە بگرێت، چونکە مافی چارەی خۆنووسین مافی گەلە و، هاوسەنگی راگرتنی نێوان گەل و مافەکانی تردا یان هەر رێکارێکی شکڵیدا دەبێ لە دوا ئەنجامدا بە قازانجی گەل ببڕێتەوە.
هەشتەم: بە رای ئێمە، سەرۆکی نیشتمان لە هەرێمدا (سەرۆکی هەرێم)[١]، دەکرێ داوای گەڕانەوە بۆ رای گەل بکات و، پرسیاری ئەنجامدانی ریفراندۆم بخاتە روو، لە هەموو بارێکدا گەل سەرچاوەی دەسەڵاتەکان و رەواییە.
بە پێی یاسای سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان، سەرۆکی هەرێم بەرپرسە لە رێکخستنی پەیوەندی نێوان هەرێم و بەغدا، چونکە (هاوڵاتیانی کوردستان – عێراق بە دەنگدانێکی گشتی و نهێنی و راستەوخۆ، سەرۆکێ بۆ هەرێم هەڵدەبژێرن کە لە سەر ئاستی ناوخۆو ئاستی دەرەوەش نوێنەرایەتییان دەکاو، بە ناویانەوە دەدوێت و، هەماهەنگی لە نێوان دەسەڵاتە فیدراڵیەکان و دەسەڵاتەکانی هەرێمدا دەکات)[٢].
بە لۆژیکی ئەم ماددەیە و وەک پێگەی یاسایی و سەروەری، دەکرێت سەرۆکی هەرێم پرۆژەی ریفراندۆم بخاتە بەردەم گەل.
ئەگەر دەسەڵاتەکان لە سیستەمی پەرلەمانی و عورفی ئەم سیستەمە بە گشتی هەماهەنگ بن لە بڕیاردان و دارشتنی سیاسەتی گشتی وڵات ئەوە کارێکی رەواو گونجاوو دەستوورییە، بەڵام ئەگەر دەرفەتی ئەم هەماهەنگییە لە ساتێکدا نەبێت ، یان رای جیاواز هەبێت، ئەوا مافی سەرۆکی نیشتمانە کە بە مەراسیمی سەرۆکایەتی ئەم ئەرکە ئەنجام بدات، چونکە لە لایەک گەل خۆی بڕیار دەدات، کە هەر خۆی خاوەن سەروەری و دەسەڵاتی سەرەکی و بنیاتنەری دەسەڵاتەکانە و، پرینسیپێکی گشتییە کە هەموو گەلان پێیەوە پابەندن، هەروەها سەرۆکی هەرێم دەتوانێ پرسێکی گشتی نیشتمانی بخاتە روو تا گەل بڕیاری لێبدات، هەروەک لە لۆژیک و مانای ماددەی سەرەوەدا هاتووە.
هەروەها پاڵپشت بۆ ئەم رایەو، هەروەک یاساناسان جەخت دەکەن کە هاونیشتمانیان بە دوو شێوە دێنە ناو پرۆسەی ریفراندۆمەوە[٣]:
١- دوای ئامادەکردنی بابەتی ریفراندۆم، ئەو بابەتە هەرجۆرێک بێت و ئەو ریفراندۆمە هەر شێوەیەک بێت، هاونیشتمانیان بە هۆی حکومەت یان پەرلەمان یان دەستەیەکی هەڵبژێرراوی تایبەت یان ژمارەیەک لەوان، دێنە ناو پرۆسەی ریفراندۆم تا دەنگی خۆیان رابگەیێنن بە رەزامەندی یان رەتکردنەوە.

---

١ - وێرای ئەو را جیاوازە سیاسیەی هەیە، پشت بەستو بە بڕیاری ئەنجوومەنی شورا .
٢ - ماددەی دووەم لە یاسای ژمارە ١ ی ساڵی ٢٠٠٥ ی هەموارکراو.
٣ - بڕوانە: د. ماجد راغب الحلو، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١ – ٥٢.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نێودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٢- یان داوای ئامادەکردنی بابەتی ریفراندۆم، داوا لە هاونیشـــتمانیان دەکرێت کە هەڵبژاردن لە نێوان چەند ئەلتەرناتیڤێک بکات نەک تەنها یەک بابەت بخرێتە روو هاونیشـــتمانیش بە قبوڵ کردن یان رەتکردنەوە دەنگ بدات.

هەروەک روونکرایەوە، بە گوێرەی کۆنسـێپتی تایبەت، ریفراندۆمی گشـتی ئەو پرۆسـەیەیە کە بە هۆیەوە دەگەڕێینەوە بۆ گەل تا رای خۆی سـەبارەت بە پێشـنیازی نوێ بۆ دەسـتووری دەوڵەت یان یەکێ لە یاساکانی، یان بە مەبەستی هەموارکردنی، یان هە ر شێوازێکی تر، بە مەبەستی نیشاندانی رەزامەندی یان رەتکردنەوەی دەخرێتە روو، لەم بارانەدا پەرلەمان یان سـەرۆکی کۆمار پرۆژەکە دەخاتە روو بۆ گەل تا رای خۆی لە سەر بدات[١].

کۆنسـێپتی گشـتی بۆ ریفراندۆمی گەلی نەرمی و فراوانی تێدایە، کە دەبێتە هۆی فراوانبوونی چوارچێوەی بەشـداری راپرسـی، هەر بابەتێک بێت تایبەت بە کاروباری گشـتی و، هەر لایەنێکی تایبەت بێت پێیەوە، دەسەڵاتی یاسادانان یان راپەڕاندن بێت و، سروشتی ئەو بابەتە هەرچییەک بێت، دەستووری یان یاسای ئاسایی یان سیستەمێک یان راستاندن بێت لە سەر بڕیارێک یان بەڵێننامەیەک یان رێکەوتننامەیەکی نێودەوڵەتی[٢].

ئەگەر لە بارودۆخی ئێستای کوردستان ورد بینەوە کە پەرلەمان کارا نییە و حکومەتی بنکە فراوان هەیە و سـەرۆکی هەرێمیش بە گوێرەی بڕیاری ئەنجوومەنی شـورا لە کار بەردەوامە و ناشـزانرێت کەی و چۆن هەڵبژاردن ئەنجام دەدرێت، ئایا:

- ریفراندۆم ئەنجام نەدرێت لە بەر ئەوەی یاسامان نییە؟
- لە سـیسـتەمی حزبی ئێسـتای کوردسـتاندا و، بە تایبەت کە هیچ حزبێک زۆرینەی پەرلەمانی نییە، ئەگەر بۆ یاسای ریفراندۆم ئەم زۆرینەیە دروست نەبوو چ بکەین؟
- ئەگەر زۆرینەی پەرلەمانی رازی نەبوون بە دەرکردنی یاسا و ئەنجامدانی ریفراندۆم؟
- ئەگەر جیاوازی هەبوو لە کات و چۆنیەتی ئەنجامدانی ریفراندۆم لە نێوان هەردوو دەسـەڵاتی یاسادانان و راپەڕاندن چ بکەین، ئایا نابێ رای جیاوازی هەردوو لا بخرێتە بەردەم گەل؟
- ریفراندۆم ئەنجام نەدەین، چونکە یاسـامان نییە، یاسـا لە بەردەم دەنگی گەل چییە؟ ئایا هەردوو دەسەڵات لە سیستەمی پەرلەمانی نوێنەری گەل نین؟.
- ئەی ئەگەر ریفراندۆم نەکرێت و، هەردوو دەسەڵات هەماهەنگی بکەن بۆ راگەیاندنی سەربەخۆیی ؟
- ئەگەر سەربەخۆیی لە لایەن سەرۆکی هەرێم رابگەیێنرێت و، لە سەر مەرجی ریفراندۆم وەستابێت، شێوازێکی یاسایی نییە؟

ئێمە پێمان وایە، سروشتی دەسـەڵات و داینەمیکیەتی یاسا و سیاسەت و، مافی گەل ، هەمیشە دەبێ دەلیڤەیەکی هەبێت.

دیموکراسیەتی ناڕاستەوخۆ رێگرتنە لە ستەمی پەرلەمانی و ستەمی ئەو زۆرینەیەی کە لە پەرلەمانە، چونکە لە وانەیە زۆرینەی گەل رای جیاوازیان هەبێت. هەر بۆیە لەم دیموکراسـیەتەدا دەسـەڵاتی یاسادانان دابەش دەبێت لە نێوان پەرلەمان و گەل، گەل دەست دەخاتە کاروباری زۆرینەی پەرلەمانی و ناڕەزایی نیشاندەدات[٣].

---

١ - خامۆش عمر عبدالله، الإطار القانوني لمساهمة الشعب في تعديل الدستور، اطروحة قدم الى كلية القانون والسياسة بجامعة السليمانية، ٢٠١١، ص ٤٨.
٢- عيسى وهاب ابراهيم، مدى التلازم بين فكرة الديمقراطية والإستفتاء الدستوري، رسالة الماجستير مقدمة الى كلية القانون والسياسة في جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٩، ص ص ٥٢ – ٥٣.
٣ - د. عثمان خليل عثمان، المبادىء الدستورية العامة، المصدر السابق، ص٢٢٢.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانكۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دەبێ لە رووی دەستورییەوە جەخت لەوە بکەینەوە کە یاساناسان کۆکن لە سەر رواڵەتە سەرەکیەکانی دیموکراسیەتی نیمچە راستەوخۆ، لە ریفراندۆمی گەلی و نیشتمانی و نارەزایی گەلی و پێشنیازی گەلی، ئەمانە رواڵەتی سەرەکی سیستەمی نیمچەراستەوخۆن و لە گەڵ سیستەمی نوێنەرایەتی (نیابی) ناکۆکن و، هەر ئەمەشە وا دەکات کە بگووترێت گەل راستەوخۆ لە پراکتیزەکردنی خاسیەتەکانی سەروەری راستەوخۆ بەشدار دەبێت و، دەبێ ئەوە لە بەر چاو بگرین کە ریفراندۆم هەیە پێش ئەوەی ببێتە یاسا، یان پێشنیازی گەلی یان نارەزایی گەلی. هەر بۆیە لە بنەڕەتدا دیموکراسیەتی نیمچە راستەوخۆ لە سەر حیسابی پەرلەمانە و، بەڵام لە بەرژەوەندی گەلە کە خۆی خاوەنی سەروەرییە[١].

سەرۆکی هەرێمی کەتەلۆنیای ئیسپانی ئەرتور ماس لە رۆژی شەممە ٢٧ – ٩ - ٢٠١٤مەرسومی سەرۆکایەتی دەرکرد تا خەڵک بۆ سەربەخۆیی لە رۆژی ٩ – ١١ – ٢٠١٥ دەنگ بدات، دوای ئەوەی کە پەرلەمانی کەتەلۆنیا یاسایەکی لە ١٩ – ٩ – ٢٠١٤ دەرکرد و، تیایدا جەختی کرد کە بە بێ گەڕانەوە بۆ مەدرید، گەل دەتوانێ گوزارشت لە رای خۆی بکات، بە گوێرەی یاسایەکە وەرگرتنی رای خەڵک ئامرازێکە بۆ زانینی خواست و داواکاری خەڵک و سروشتێکی ئیلزامی نابێت. لە گەڵ ئەوەی لە گەڵاڵەنامەی هاوبەشی پارتەکان هاتبوو: کە سەربەخۆیی کەتەلۆنیا پابەندی دەسەڵاتەکانی مەدرید نابێت، لەوانەش دادگای دەستووری، هەروەها لە یاسایەکەدا هاتووە کە ئەنجامدانی ریفراندۆم بە دەستپێشخەری دەسەڵاتە خۆجێیەکان ئەنجام دەدرێت یان ئەو کەسەی دەستپێشخەری دەکات دەبێ ٥٠ هەزار ئیمزا کۆبکاتەوە، هەروەها هاونیشتمانیانی دەرەوەی وڵات دەتوانن دەنگ بدەن[٢].

٣-٤ کاتیی ریفراندۆم و راگەیاندنی سەربەخۆیی

ریفراندۆمی نیستمانی، دەکرێت هاوکات سەربەخۆیی رابگەیێنرێت، یان دوای چەند رۆژ، یان مانگ، یان ساڵ.

سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان، بە حوکمی ئەرک و بەرپرسیارێتی ، خاوەنی بیری ئەنجامدانی ریفراندۆم و سەربەخۆیی بوو لە کاتی ئێستادا، لە راگەیاندنێکدا کە لە ٢ – ٢ – ٢٠١٦ بڵاو کراوەتەوە، دەڵێت:

(ئەگەر گەلی کوردستان چاوەڕێی ئەوە بێت خەڵکی تر مافی سەربەخۆیی وەك دیاری پێشکەشی بکات ئەوە هیچ کات سەربەخۆیی وەدەست ناهێت. ئەو مافە بوونی هەیە و دەبێ گەلی کوردستان داوای بکات و پیادەی بکات. هەموو لایەك ئەو ڕاستییە باش دەزانێ کە ناوچەکەمان و بە تایبەت کوردستان بە بێ ڕەچاوکردنی ئیرادەی دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکە دابەش کراوە و ئەوەیش بووەتە هۆی سەرهەڵدانی گرفتی قووڵ و سەد ساڵ شەڕ و ئێنکار و ناسەقامگیریی. ئەوانەی هۆکاری ئەو دابەشکردنە بوونە زۆر بە باشی دەزانن کە چ هەڵەیەکی گەورەیان ئەنجام داوە بەڵام ئامادە نین دان بە فەشەلی سیاسەتی سەد ساڵەی خۆیاندا بنێن. هیچ ڕەوایش نییە کە لەبەر خاتری بەرژەوەندیی سیاسی و ڕازیکردنی خەڵکی تر مافی گەلی کوردستان نادیتە بگرن.

ئایا ئەوان ڕێگە بە خۆیان دەدەن کۆسپ و تەگەرە بۆ مافی گەلانی خۆیان دابنێن؟ کوردستان خاوەنی هەموو تایبەتمەندییە جیوگرافی و مێژوویی و مرۆڤییەکانە. هەروەکچۆن سکۆتلەندا و کاتالۆنیا و کیوبێك و شوێنەکانی تر ئەو مافەیان هەیە ڕای خۆیان لەسەر چارەنووسی خۆیان بدەن کوردستانیش خاوەنی ئەو مافەیە و جێگەی نیقاش نییە. کاتی ئەوە هاتووە و دەرفەتەکان لەبارن بۆ ئەوەی گەلی کوردستان لەڕێگەی ڕیفراندۆمەوە بڕیار لە چارەنووسی خۆی بدات. ئەو ڕیفراندۆمە بە مانای

١- د. شمران حمادي، النظم السياسية، مطبعة الإرشاد – بغداد، ١٩٧٥، ص ١١١ – ١٢٩.

٢- بڕوانە ئەم پێگە ئەلکترۆنیەی خوارەوە: https://arabic.rt.com/news/758835

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نێودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دەستــــتبەجێ ڕاگەیاندنی دەوڵەت نییە بەڵکو بۆ ئەوەیە کە ئیرادە و ڕای گەلی کوردســـتان لەبارەی چارەنووسی خۆی بزاندرێت و سەرکردایەتیی سیاسیی کوردستان لە کات و دۆخی گونجاودا ئیرادە و بڕیاری گەل جێبەجێ بکات. دیاریکردنی چارەنووس و ڕیفراندۆمیش لە پرۆســـەیەکی ئاشـــتیانە و ســـەردەمیانەدا دەبێت و لەپێناو ئاشـــتی و ســـەقامگیریی ناوچەکە و گەڕاندنەوەی ماف بۆ خاوەن ماف دەبێت و دوور لە توندوتیژی و لەڕێگەی تەفاهوم و دیالۆگدا ئەنجام دەدرێت و هەڕەشـەیش بۆ سـەر هیچ لایەك دروست ناکات)[١].

بۆ نموونە: کۆسۆڤۆ تاک لایەنە سەبەخۆیی ڕاگەیاند، لە ساڵی ١٩٩١ ریفراندۆمی نیشتمانی کردو، لە ١٧ی شـوباتی ٢٠٠٨ دەوڵەتی ڕاگەیاند. هەرچەندە ١٠٦ دەوڵەت دانیان پێداناوە، بەڵام روسـیا و چین ناڕازین ببێتە ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان، سـەبارەت بە نایاسـاییبونی ڕاگەیاندنی سـەربەخۆیی، لە مـانگی ١٠ ی ٢٠٠٨ ســـربیا داوای رای راوێژکـاری لە دادگـای دادی نیودەوڵەتی کرد،هەروەهـا کۆمەڵەی گشـــتی نەتەوە یەکگرتووەکـانیش، داگاش لە ٢٠١٠/٧/٢٢ دا وەڵامی دایەوەو، ڕایەکە بە دەنگی ١٠ دادوەر لە بەرژەوەندی ســـەربەخۆیی و نارەزایی ٤ دادوەر دەرچوو، دەڵێت : کە بڕیاری ســـەربەخۆیی یاســـای نێودەوڵەتی پێشـــێل نەکردووە و، ڕاگەیاندنی ســـەربەخۆیی لە گەڵ یاســـای نێودەوڵەتی گونجاوە، هیچ بەندێک لە یاسای نیودەوڵەتیدا نییە کە جاڕدانی سەربەخۆیی یاساغ بکات[٢].

لە گەڵ ئەوەی ریفراندۆمی نیشتمانی باشترین ئامرازە بۆ پیادەکردنی مافی چارەنووسی گەلان، ئەمە رێسـایەکی گشـتییە، بەڵام رێسـایەکی رەها نییە، لە هەموو بارێکدا پیادە نەکراوەو ناکرێت، لە وانەیە بارودۆخێکی دیاریکراو، یان ئاسـتی ژیاری و ئاسـتی رۆشـنبیری گەلێک پارمەتیدەر نەبێت بۆ داواکردنی مافی چارەنووس، بە تایبەت کە فشـار و هەڕەشـە لە سـەر نەتەوەیەک هەبێت، لە جیاتی ئەوە دستەیەکی نیشتمانی هەڵبژێرراو ئەم کارە ئەنجام دەدات، لەو دەوڵەتانە کە لە ڕێگەی دەستەیەکی نیشتمانی (نموونە پەرلەمان)ی هەڵبژێرراو مومارەسەی مافی چارەنووسیان کردووە بۆ سەربەخۆیی، سـودان لە رێگەی پەرلەمانی سـودانی سـاڵی ١٩٥٥ بە تێکڕای دەنگ سـەربەخۆییان لە حوکمی بەریتانی میسری ڕاگەیاند، هەروەها هیند ساڵی ١٩٤٩، نیجیریا و کمبودیا و موریتانیا ساڵی ١٩٦٠ کە لە رێگەی پەرلەمانی هەڵبژێرراوی گەلەوە ئەم بڕیارەیان دا[٣].

---

١ - دەقی پەیامی سەرۆکی هەرێمی کوردستان لە سایتی فەرمی سەرۆکایەتی هەرێم هەیە:
http://www.presidency.krd/kurdish/articledisplay.aspx?id=1eOGMdzlR3E=

٢ - بڕوانە : مركز أنباء الأمم المتحدة،
http://www.un.org/arabic/news/story.asp?NewsID=13360#.VxtPvlZ97Z4
سەبارەت بە رەوشی کۆسۆڤۆ وەک هەرێمێکی بە نێودەوڵەتیکراو، بڕوانە: فەرسەت سۆفی عەلی، پێگەی یاسایی هەرێمە بە نێودەوڵەتیکراوەکان، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨، ل ٢٢٩ - ٢٣٣. سەبارەت بە تەواوکردنی قۆناغەکانی سەروەری کۆسۆڤۆ، بڕوانە: د. عبدالله صالح، تحديات أستكمال السيادة في كوسوفو، من مجلة السياسة الدولية، مؤسسة الأهرام، العدد ٢٠٥، أبريل ٢٠١٦، على الموقع التالي:
http://www.siyassa.org.eg/NewsQ/2723.aspx.

٣ - الحاكم عبدالرحمن زيباري، المصدر السابق، ص ص٣٧٢ – ٣٧٣.
ئەزمونی وڵاتان و سەرخۆبوونی گەلان لە بواری دروستکردنو راگەیاندن و بوونی دەوڵەتاندا زۆرن ، لە کاتی دروست بوونی نەتەوە یەکگرتووەکان تەنها ٥٠ دەوڵەت هەبوو ..
ئاسیا و ئەفریقا و ئەمریکای لاتین و .. دەوڵەتانی دوای هەلوەشانی یەکێتی سۆڤیەت و راگەیاندنی دەولەتانی تر لە دەیەی رابردوودا ، مێژوو ئەکت و ئەزمونمان لە بەرچاوە ..
- جیابوونەوە: دەرچوون و ئازادبوون لە کۆلۆنیالیزم .. یان جیابوونەوەی تاک لایەنە وەک بەنغلادش لە پاکستان.
- هەڵوەشانی دەوڵەت : وەک دەوڵەتانی بەلتیک .. یوگسلافیا بەشەڕ یان بە ئاشتی چیکسلۆڤاکیا
- یەکگرتنی دوو دەوڵەت : وەک هەردوو ئەڵمانیا و یەمەن.
- جیابوونەوەی سەربەخۆیی : تاکلایەنە کە پیشت دوو نەتەوە یەکیان گرتبێت و دەولەتێکیان پێکهێنابێت ... یان سەرخۆبوونی هەرێمە فیدڕاڵیەکان
- ریفراندۆم : وەک ئەریتریا ١٩٩٣ ... یان ریفراندۆم لە سایەی نەتەوە یەکگرتووەکان وەک هایتی .. یان ریفراندۆمی کۆسۆڤای ١٩٩١و راگەیندنی دەوڵەت لە ١٧ ی شوباتی ٢٠٠٨

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٣-٥ چەند بارەکردنی ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی

مافی بڕیاردانی چارەنووسی گەلان، مافێکی سروشتی و بەردەوامی هەموو تاکێک و نەتەوەو گەلێکە، هیچ سنورداربوونێکی بۆ نییە. ئەگەر ریفراندۆم بۆ مافی چارەنووس لە بارێکدا رەزامەنی گەلی لەسەر نەدراو، رەتکرایەوە، ئەوا هیچ رێگریەکی یاسایی و عورفی نییە کە لە ژینگەیەکی گونجاودا ریفراندۆم دووبارە ئەنجام بدرێتەوە.

بۆ نموونە، لە ٢٥ – ٥ – ٢٠١٢ بزووتنەوەی پشتگیری لە ریفراندۆم بە بەڵێ کە پارتی ناسیۆنالیست و پارتی سەوز و پارتی سۆشیالیستی سکۆتلەندی هەڵمەتیان رێکخست لە ژیر ناوی "بەڵی بۆ سکۆتلەند"،

دوای ریفراندۆم لەسەر سەربەخۆیی سکۆتلەندا لە ١٨ – ٩ – ٢٠١٤، کە ٥٥% جیابوونەوەیان نەویست ، بەڵام سەرۆکی پارتی ناسیۆنالیست گووتی بە زووترین کات سەربەخۆیی دەبینین، زۆربەی چاودێران پێیان وابوو کە پارتی ناسیۆنالیست پاشەکشە دەکات جونکە لە ریفراندۆم سەرنەکەوت، بەڵام پێچەوانە هاتە پیش، پەیوەندیکردن بەم پارتە زیاتر بوو، لە ٢٠١٤ ەوە جوار قات زیادی کرد، ئەوانەی گوتیان نا، لەم پارتە زیاتر نزیک بوونەوە، لە هەڵبژاردنی ٧ی ئایاری ٢٠١٥ لە کۆی ٥٩ بازنەی سکۆتلەندا لە ٥٦ یان سەرکەوت، بووە سییەم سەرەکیترین پارتی هەموو بەریتانیا، کە کاریگەری لە سەر حکومەتی ناوەندی دادەنێ، ئەگەر لە هەڵبژاردنی ٢٠١٦ بتوانن حکومەتی زۆرینەی سکۆتلەمدا پێک بێنن، ئەوا داوای ریفراندۆمی نوێ دەکەنەوە، زۆر نزیکە لە سەرەتای ٢٠١٧ دەوڵەتی سەربەخۆی سکۆتلەندا ببینین[١].

٣-٦ مەرجەکانی دەنگدەر لە ریفراندۆمدا

١- هاونیشتیمانی باشوری کوردستان بیت لە ناوخۆ یان لە دەرەوەی نیشتمان.
٢- تەمەنی یاسایی ١٨ ساڵ هەبێت.
٣ - لە تۆماری دەنگدەراندا ناوی هەبێت و بایۆمەتری ئەنجام دابێت .

٣-٧ پرسیاری ریفراندۆمی نیشتمانی

دەقی پرسیار کاریگەری گرنگی لە سەر ئەنجام و باری ریفراندۆم دەبێت، کە لە رێگەی پرسیارەوە بارودۆخەکە دیار دەبێت و، هاونیشتمانی بارودۆخی خۆی دەزانێ و، وەرەقەی دەنگدانی پێ

- رێککەوتن : وەک خوارووی سۆدان .. ٢٠٠٥ - ٢٠١١.
- دەستبەسەراگرتن : وەک لیبریا
- کارێکی قانونی : قانونی داخلی بێت وەک فلیپین -- یان پەیماننامەیەکی نێودەوڵەتی وەک: دروستبوونی ئێرلەندا یان رێکەوتنی بەریتانیا و ئیمارەتەکانی خەلیج لە ١٩٧٠ و ١٩٧١ کە بەهۆیەوە بەحرەین و قەتەر و ئیمارات دروست بوون
- یان کۆنگرە یا رێکخراوێکی دەولی : وەک دروست بوونی ئیسرائیل .. یان ئەلبانیا ... یان لیبیا ....
- ریفراندۆم بە چودێری و سەرپەرشتی نیودەولەتی وەک هایتی ...
- ریفراندۆمی نەتەوەو گەل و هەرێمە جیاوازیەکان : وەک سکۆتلەند و بەریتانیا .. کیبیک و کەنەدا ....
باشوری کوردستان : زیاتر لە رێگایەک و زیاتر لە مەترسییەک .. ئەگەر بڕیار یان سەرپەرشتی دەولی نەبێت ، یان رێکەوتن لە گەڵ بەغدا نەبێت .. یان ئەکتێکی قانونی نەبێت ، ئەوا تاک لایەنە وەک قوبرسی تورکی وەک بەنغلادش .. هتد حیساب و کیتابی دەوێ ..ئەگەر هەر خۆشمان بین لە گەڵ ئەو دۆستانەی کە ناویان دێت : ئەوا:
جگە لە ریفراندۆم بەیەکەوە لە گەڵ ناوچە کوردستانیەکان هیچ چارەیەکی ترمان نییە، چونکە دەرگای دادی دەولیمان لێدەگرن و ، بۆ نەتەوەکانی تریش کە هەمووی ٤٠% ی خاکی کوردستانە .. ئاسان نییە ..
لە سەرووی هەموو ئەمانە کورد و کوردستان وێڕای جینۆساید و پێشێلکردنی دەستوور .. نەتەوەیەکە کە لە ئێستادا بۆ سەربەخۆیی بارودۆخی دەولی و هەرێمی زۆر گونجاوە .
بڕوانە: د. عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، المصدر السابق، ص ٤١٥ - ٤٩٦، و د. عصام العطية، المصدر السابق، ص ٤٤٨ - ٤٤٩، و د. حامد سلطان، القانون الدولي العام في وقت السلم، دار النهضة العربية، ط٦، ١٩٧٦، ص٦٤٩، بيار – ماري دي بوي، القانون الدولي العام، ترجمة محمد عرب صاصيلا و د. سلسم حداد، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٨، ص ١٥٩ - ١٦٢.

١ - بۆ زیاتر بروانە باسێکی تایبەت لە سەر ئەم پێگە ئەلکترۆنیە:
http://www.aljazeera.net/news/international/2014/9/30

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

دیاریدەکرێت، ئایا پرسیارەکە دامەزراوەیەکی دەستووری دایدەنێت، یان دەستەی هەڵبژاردن وراپرسی، هەرچۆنێک بێت پێویستە پرسیار روون بێت و گرفتی نەبێت.
پرسیاری ریفراندۆمی کەتەلۆنیا کە لە ٩ – ١١ – ٢٠١٤ لە ریفراندۆمی نافەرمی ئەنجامدرا ، بەم شێوەیە بوو:
ئایا دەتەوێ کەتەلۆنیا ببێتە دەوڵەت ؟ وە دەتەوێ ئەم دەوڵەتە سەربەخۆ بێت؟
ئێمەش بە گونجاوی دەزانین کە لە هەموو خاک و گەلی باشووری کوردستان ریفراندۆم بکرێت و، بەمەش خواستی هاونیشتمانیان بەرجەستە دەبێت. لە رووی یاساییەوە حکومەتی ئیتیحادی ناتوانێت رێگە لە خواستی ئاشتیانە و دیموکراسیانەی خەڵک بگرێت کە بڕیار بدەن ئایا دەیانەوێت بچنە ناو دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان و، دەکرێ پرسیاری ناوچە کوردستانیەکان کە ٤٠% ی خاکی مێژوویی و جوگرافی کوردستان پێک دێنێت جیاواز بێت و ، پیشنیاز دەکەین بەم شێوەیە دابڕێژرێت:
أ- پرسیاری ناوچەکانی هەرێمی کوردستان کە بە سنووری ١٩ – ٣ – ٢٠٠٣ ناسراوە:
ئایا لە گەڵ هەرێمی کوردستان دەبیت و، پشتگیری راگەیاندنی دەوڵەتی کۆماری باشوری کوردستان دەکەیت؟ یان:
ئایا دەتەوێت باشوری کوردستان سەربەخۆ بێت و؟ دەتەوێ هاونیشتمانی ئەو دەوڵەتە بیت؟
ب- پرسیاری ناوچە کوردستانیەکانی دەرەوەی سنووری ١٩ – ٣ – ٢٠٠٣
ئایا دەتەوێت لە گەڵ باشوری کوردستان بیت ؟ وە دەتەوێ باشوری کوردستان سەربەخۆ بێت؟
ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانی هەنگاوێکی پراکتیکیی یاساییە بۆ سەربەخۆیی گەل و نیشتمان، خەباتی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان لە پێناو سەربەخۆیی و دەستەبەرکردنی حەقداریەکانی بووە لە پێناو خاک و گەل، لە ئێستادا ئەنجامدانی ریفراندۆم بە رێکەوتن لە گەڵ حکومەتی ئیتیحادی لە ژێر چاودێریی نێودەوڵەتی یان تاک لایەنە هەنگاوێکی مێژوویی و یاساییە بۆ بە یاساییکردنی سنووری کوردستان و وەدەستخستنی شەرعییەتی ویستی سەربەخۆیی و دواتر راگەیاندنی سەربەخۆیی.
فیدراڵیەت ناتوانێ گرفتی گەلان و نەتەوەکان لە بنەڕەتدا چارەسەر بکات، بۆیە باشتر وایە لە باشووری کوردستاندا ریفراندۆم ئەنجام بدرێت تا گەڵ خۆی بڕیاری مافی چارەنووسی خۆی بدات و، ئاییندەی یاسایی و سیاسی خۆی بەگوێرەی دەرئەنجامەکانی ریفراندۆم دیاری بکات[١].

دەرئەنجام:

١. گەلی کوردستان کەسێکە لە یاسای نیودەوڵەتی، کورد نەتەوەیەکە سوبێکتی یاسایی هەیە بەمەش مافی هەیە هەموو چوارچێوەیەکی رێپێدراوی نێودەوڵەتی بۆ پیادەکردنی مافی چارەنووس پیادەبکات، خەڵکی کوردستان، وەک گەلێکی جیاواز لە سەر نەخشی جیهان و لە رێکەوتننامە نێودەوڵەتیەکان بوونیان هەیە.
٢. جیابوونەوەو سەربەخۆیی باشووری کوردستان، چارەسەرێکی واقیعی و یاسایی دەبێت بۆ ئاشتەوایی ناوخۆی عێراق و چارەسەربوونی کێشەی نیشتمانی کوردستان کە لە میانەی دابەشکردنی خاکی کوردستان لە رێگەی رێکەوتننامەی سایکس – بیکۆ وە هاتۆتە ئاراوە، سەرئەنجام رۆڵێکی ئاشتیانە لە بەرقەرارکردنی سەقامگیری ئاشتیانە دەبینێت لە ناوچەکەدا.

١ - شورش حسن عمر، المصدر السابق، ص٤٣٣.

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نێودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

٣. پێویستە باشوری کوردستان لە ئەنجامدانی ریفراندۆم، وەک یەک هەرێمی جوگرافی مێژوویی گشتگیری یەکگرتوو، بۆ یەکەم جار لە مێژوودا، بڕیار لە خواستی نیشتمانی خۆیدەدات.
٤. دەنگی دانیشتوانی ناوچە کوردستانیەکان لە چوارچێوەی ماددەی ١٤٠ی دەستووردا رەوایەتی وەردەگرێت و، باشوری کوردستان سەبارەت بە پرسی ناوچە جێناکۆکەکانی دەستووری عێراق، لە ئاستی نێودەوڵەتی و لە دادگا جیهانیەکان و، لە جیهانی ئازاد و دیموکراسی و، لە رووی مێژووییشەوە بە رامبەر بە عێراقی عەرەبی حەقداری ئەو ناوچانەی بۆ یەکلا دەبێتەوە.
٥. ئەگەر لە ریفراندۆمدا هاوبشتی راستەقینە دەست بکەوێت ئەوا سەنگی ئەنجامدانی ریفراندۆم لە کۆڕو کۆمەڵی نێودەوڵەتی ، بە هێز دەبێت و، رەوایی یاسایی وەردەگرێت.
٦. ئەنجامدانی ریفراندۆم لە باشووری کوردستاندا، پێگەی یاسایی و سیاسی نەتەوەی کورد و گەلی کوردستان بەهێز دەکات و، یەکێتی نیشتمانی و نەتەوەیی تۆکمە دەکات.
٧. ریفراندۆمی نیشتمانی لە باشوری کوردستان پشتگیری یاسایی هەیە و، بابەتێکی گرنگ و مێژویی دەبێت ئەگەر بە هەماهەنگی و لێکتێگەیشتن لە نێوان لایەنی کوردستانی و لایەنی عەرەبی ئەنجام بدرێت.
٨. دامەزراوە دەستوریەکان و دامەزراوەی تایبەت، دەتوانن پرۆژە و پرسی ریفراندۆمی نیشتمانی بخەنە بەردەم گەل تا بڕیاری خۆی بدات.
٩. جیاوازی دیدی پارتی سیاسی لە سەر ئەنجامدان و ئەنجامنەدانی ریفراندۆمی نیشتمانی نابێتە هۆی جیاوازی پەکخستنی پرۆسەی ریفراندۆم، بەڵام بۆ کوردستان یەکدەنگی نیشتمانی رۆڵ و پێگە و گرنگی هەیە.
١٠. پێویستە پێکهاتەکانی باشووری کوردستان رۆڵیان هەبێت لە ئەنجامدانی ریفراندۆمی نیشتمانیدا.

پوختە:

سەرەکیترین شێوازی بڕیاردانی نیشتمانی و دیموکراسی بۆ پرسە چارەنوسساز و دەستووری و یاساییەکان ئەنجامدانی ریفراندۆمە،

کوردستان لە دووتوێی رێکەوتننامە نیودەوڵەتیەکاندا هاتووە، بە بێ ئیرادەی خۆی خاک و گەلەکەی دابەشکراوە، چەوسێنراوەتەوەو، تاوانی نیودەوڵەتی بەرامبەر ئەنجامدراوە، حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق، رێکەوتننامە نیودەوڵەتیاکان و رێکەوتننامەکانی نێوان بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان و حکومەتی عێراقییان پیشێل کردووە.

ریفراندۆم لە دنیای هاوچەرخدا، میکانیزمێکی گونجاوو دیموکراسییە بۆ بڕیاردان، بەدیهێنانی جێکەوتەکانی دەکەوێتە ئەستۆی دامەزراوەکان و خەڵکی کوردستان و قودرەتمەندی کورد بە گشتی.

بۆ ئەنجامدانی راپرسی، گرنگە کە رێکخراوە نێودەوڵەتیەکان ئاگادار بن و، شەراکەت بۆ رەواییدان بە ناوچە کوردستانیەکان گرنگە.

زۆر پێویست دەکات پێکهاتەکان بە ئیرادەی ئازادەوە پشتگیری ریفراندۆم بکەن .

پێویست دەکات، راگەیاندنی پارتە سیاسیەکان لە مانگی ٢ی ٢٠١٦ بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم لە گەڵ سەرۆکی هەرێم وەک دیکۆمێنتێکی گشتگیری نیشتمانی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت . بارودۆخی نیودەوڵەتی و هەرێمی گونجاوە تا باشوری کوردستان ریفراندۆم ئەنجام بدات.

لە رووی قانونیەوە دەکرێت، ماوەی نێوان ریفراندۆم و راگەیاندنی دەوڵەت ماوەیەک بخایەنێ و، لە رووی دیبلۆماسیش وا باشە کە راستەوخۆ راگەیاندنی دەوڵەت، ماوەیەک کاری دیبلۆماسی بۆ بکرێت.

ئەو ئەرکانەی لە سەر دەوڵەتی عێراقن، ئەو رێکەوتنامانەی عێراق ئەنجامی داون، قەرزەکان، ..هتد، تا چەند دەوڵەتی ئایندەی باشوری کوردستانیش دەگرێتەوە، دەبێ بە لیژنەی پسپۆڕ بسپێررێت ..

ئەگەر ریفراندۆمی نیشتمانی هاوکات بێت لە گەڵ رۆژێکی مێژویی نیشتمانی کارێکی گرنگ و بایەخدار دەبێت.

هەڵمەتی راگەیاندنی ریفراندۆم زۆر گرنگە، دەبێ ئاستی نیشتمانی بۆ پرسی چارەنووس زۆر بەرز بێت، هەروەها دەبێ باسی نەیارانی بە ئیستیفزازەوە وەرنەگیرێت و، رای دژ بە دوژمنایەتی شەن و کەو نەکرێت.

گوتاری بەرەی ریفراندۆم دەبێ ئاستی عەقڵانی هەبێت و، خەڵک دڵنیا بکات کە ئایندەیان گەشتر دەبێت.

دەبێ خەڵک دڵنیا بکرێ کە ریفراندۆم تەنها بۆ ئەنجامدانی ناکرێت، بەڵکو لە پێناو خاک و نیشتمانە و ، دەرئەنجامەکەی بە جدی و ئیلزامیەوە کاری لە سەر دەکرێت.

Abstract

Referendum is the most fundamental form of the national and democratic decisions to resolve vital constitutional and legal questions. According to international treatment, Kurdistan – as a land and people- were forcibly divided; the people of Kurdistan have been persecuted and suffered from internationally prohibited crimes Iraqi regimes, in flagrant violation of international agreements and those signed between Kurdistan liberation movement and central government in Baghdad.

The federal authority in Baghdad did not respect the terms of the Iraqi constitution that was approved in 2005; thus the people of Kurdistan were subjected to unspeakable crimes on the hands of terrorist organization of DAESH and the federal government did not fulfill its obligations towards kurdish people. In the modern world, referendum is a convenient and democratic mechanism to take decision.

The relevant institutions, the people of Kurdistan and the Kurdistan political leadership bear the burden carry out the referendum. It is imperative that international organizations be aware of such preparation, on the other hand, implementing the principle of partnership is a crucial element in legitimizing the disputed areas outside the Kurdistan region. it is very important for the ethnic and religious minorities living in Kurdistan region to support the referendum, freely and without any constraint. It is vital that from February 2016 the media organizations of the political parties to treat referendum as a national charter.

Regional and international situation is favorable to the Southern Kurdistan to carry out such referendum, and if it is not done in 2016, it would be a great and irreplaceable waste of a

گۆڤاری قەڵای زانست
گۆڤارێکی زانستی وەرزیی باوەڕپێکراوە لە لایەن زانکۆی لوبنانی فەرەنسی دەردەچێت - هەولێر- کوردستان- عێراق
بەرگی (١) - ژمارە (٢)، بەفرانبار ٢٠١٦
ژمارەی تۆماری نیودەوڵەتی : ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

once-in-a lifetime opportunity. Law allows a period of time between a referendum and declaring independence, and diplomatically it would be better to work on the subject of independence before declaring it. Special and expert commissions will deal with questions that arise after declaring independence such as the State of Iraqi responsibilities, agreements fulfilled by the Iraqi government, question of foreign debts, etc.

It is very important that the date of the referendum coincides with one of the memorable and historical days of our nation. Organizing a proper propaganda for the referendum is decisive in order to elevate the general spirit of the population with regard to referendum. Anti-referendum provocation should be ignored and its arguments should not be debated. The speech of referendum front must be logical to ensure people that a brighter future awaits them. Every single member of the community must be ensured that the purpose of a referendum is not for the sake of doing it only; a referendum is to preserve and promote the interests of our ancestral homeland; its fallout will be dealt with seriously and decisively.